

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

ȘCOALA DOCTORALĂ

FACULTATEA DE ISTORIE

TEZĂ DE DOCTORAT

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC

PROF. UNIV. DR.

LUCREȚIU-ION BÎRLIBA

DOCTORAND

CASIAN GĂMĂNUȚ

IAȘI

2023

UNIVERSITATEA „ALEXANDRU IOAN CUZA” DIN IAȘI

ȘCOALA DOCTORALĂ

FACULTATEA DE ISTORIE

MILITARI DIN DACIA ÎN PROVINCILE ROMANE DIN AFRICA

COORDONATOR ȘTIINȚIFIC

PROF. UNIV. DR.

LUCREȚIU-ION BÎRLIBA

DOCTORAND

CASIAN GĂMĂNUȚ

IAȘI

2023

Cuprins

Abrevieri	6
Introducere	Error! Bookmark not defined.
Motivație și obiective	Error! Bookmark not defined.
Istoriografia problemei	Error! Bookmark not defined.
Metodologia și structura lucrării	Error! Bookmark not defined.
Capitolul I.....	Error! Bookmark not defined.
Dacii în armata romană: precizări și aspecte generale	Error! Bookmark not defined.
I.1 Recrutările ca mijloc de integrare a dacilor în Imperiul Roman.....	Error! Bookmark not defined.
I.2 Unități auxiliare formate din etnici daci.....	Error! Bookmark not defined.
I.3 Militari daci în unitățile armatei romane.....	Error! Bookmark not defined.
I.4 Onomastica dacică	Error! Bookmark not defined.
I.5 Armata romană: organizare și componență	Error! Bookmark not defined.
Capitolul al II-lea.....	Error! Bookmark not defined.
Provinciile romane din Africa: caracterizare și evoluție istorică.....	Error! Bookmark not defined.
II.1 Mauretania Tingitana și Mauretania Caesariensis	Error! Bookmark not defined.
II.1.1 Mauretania înainte de instaurarea autorității Romei	Error! Bookmark not defined.
II.1.2 Începuturile stăpânirii romane în Mauretania	Error! Bookmark not defined.
II.1.3 Provinciile sub împărații din dinastia Antoninilor: rezistență, rebeliune și ofensivă.....	Error! Bookmark not defined.
II.1.4 Expansiunea din timpul dinastiei Severilor, <i>nova praetentura</i> și renașterea conflictelor	Error! Bookmark not defined.
II.2 Africa Proconsularis și Numidia	Error! Bookmark not defined.
II.2.1 Instaurarea stăpânirii romane în Africa: de la Scipio Aemilianus la împărații din dinastia Flaviilor	Error! Bookmark not defined.
II.2.2 Politica militară în Numidia romană în timpul împăraților din dinastia Antoninilor.....	Error! Bookmark not defined.
II.2.3 Împărații din dinastia Severilor și expansiunea în Africa: noi coordonate administrative	Error! Bookmark not defined.
II.2.4 Repere administrative: frontiere, rețea rutieră, municipalizare	Error! Bookmark not defined.
II.3 Egipt	Error! Bookmark not defined.

II.3.1 Instaurarea administrației romane în Egipt și trasarea profilului provincial	Error! Bookmark not defined.
II.3.2 Deșertul Oriental: administrație, importanță economică și prezență militară	Error! Bookmark not defined.
II.3.3 Garnizoana romană în sudul provinciei	Error! Bookmark not defined.
II.3.4 Conflicte militare în Egiptul roman	Error! Bookmark not defined.
II.4. Concluzii	Error! Bookmark not defined.
Capitolul al III-lea.....	Error! Bookmark not defined.
Militari cu origini dacice în Mauretania Tingitana și Mauretania Caesariensis	Error! Bookmark not defined.
III.1 Mauretania Tingitana.....	Error! Bookmark not defined.
Fiul lui Dacius.....	Error! Bookmark not defined.
Damanaeus.....	Error! Bookmark not defined.
Fiul lui Zurasis	Error! Bookmark not defined.
Pueribur	Error! Bookmark not defined.
Militari anonim, Dacus.....	Error! Bookmark not defined.
Militar anonim, Dacus.....	Error! Bookmark not defined.
<i>Cua, Titi filius, Dacus</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Zurozi(s) filio</i>	Error! Bookmark not defined.
III.2 Mauretania Caesariensis	Error! Bookmark not defined.
Diurdanus.	Error! Bookmark not defined.
Diernaeus.	Error! Bookmark not defined.
<i>Mattius, Prisci filio</i>	Error! Bookmark not defined.
Decineus. Fulvius Felix (?).	Error! Bookmark not defined.
III.3 Alte posibile mărturii ale prezenței dacilor în Mauretania Tingitana și Mauretania Caesariensis	Error! Bookmark not defined.
Aque Dacicae.....	Error! Bookmark not defined.
<i>Vexillationes.</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Fortunatus, qui et Dacus</i>	Error! Bookmark not defined.
Militari menționați cu indicativul etnic <i>Moesus</i>	Error! Bookmark not defined.
Valeria Daca	Error! Bookmark not defined.
III.4 Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.
Capitolul al IV-lea	Error! Bookmark not defined.

Militari cu origini dacice în Africa Proconsularis și Numidia.....	Error! Bookmark not defined.
IV.1 <i>Legio III Augusta</i>	Error! Bookmark not defined.
IV.1.1 <i>Laterculus militum Lambaesis</i>	Error! Bookmark not defined.
IV.1.2 Doi militari din Sarmizegetusa în Lambaesis	Error! Bookmark not defined.
IV.1.3 Alți doi (probabili) legionari proveniți din Napoca.....	Error! Bookmark not defined.
IV.2 Militari atestați în formații auxiliare	Error! Bookmark not defined.
O atestare certă: <i>Flavius, Sterissae filio, Dacus</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Marcus Hostilius Conconius ex Dacia</i>	Error! Bookmark not defined.
<i>Fuscus Victorinus, eques Alae Flaviae?</i>	Error! Bookmark not defined.
IV.3 Cazuri neclare asupra originii sau apartenenței militare.....	Error! Bookmark not defined.
<i>Caius Iulius Martinus (...) provinciae Daciae</i>	Error! Bookmark not defined.
Lucius Sextius Ianuarius. <i>Origo</i> Hadrumetum sau Napoca?.....	Error! Bookmark not defined.
<i>Quod inter Costobocos nutritus sit</i>	Error! Bookmark not defined.
IV.4 Concluzii	Error! Bookmark not defined.
Capitolul al V-lea.....	Error! Bookmark not defined.
Militari cu origini dacice atestați în garnizoana Egiptului	Error! Bookmark not defined.
V.1 Mons Claudianus.....	Error! Bookmark not defined.
V.2 Didymoi	Error! Bookmark not defined.
V.3 Krokodilo.....	Error! Bookmark not defined.
V.4 Xeron Pelagos	Error! Bookmark not defined.
V.5 Dios	Error! Bookmark not defined.
V.6 Maximianon	Error! Bookmark not defined.
V.7 Alte zone ale Egiptului	Error! Bookmark not defined.
V. 8 Concluzii.....	Error! Bookmark not defined.
Concluzii	Error! Bookmark not defined.
Anexe	Error! Bookmark not defined.
Tabel I. Militari daci în Mauretania Tingitana	Error! Bookmark not defined.
Tabel II. Militari daci în Mauretania Caesariensis.....	Error! Bookmark not defined.
Tabel III. Militari daci în Africa Proconsularis și Numidia.....	Error! Bookmark not defined.
Tabel IV. Originea geografică a militarilor	Error! Bookmark not defined.
Tabel V. Soarta soldaților după încheierea carierei militare	Error! Bookmark not defined.
Tabel VI. Distribuția militarilor în funcție de valurile de recrutare	Error! Bookmark not defined.

Tabel VII. Principalele evenimente ce au marcat istoria provinciilor romane din Africa **Error! Bookmark not defined.**

Onomastica militarilor **Error! Bookmark not defined.**

Corpus epigrafic **Error! Bookmark not defined.**

Bibliografie..... **Error! Bookmark not defined.**

Abrevieri

AA = Antiquites Africaines, Paris.

AÉ = L'Année Épigraphique, Paris

AMN = Acta Musei Napocensis, Cluj-Napoca.

AISC = Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj-Napoca.

ANRW = Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Berlin-New York.

BACTHS = Bulletin Archeologique Du Comite Des Travaux Historiques et scientifiques, Paris.

CIL = Corpus Inscriptiones Latinarum, Berlin.

CRAI = Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris.

ED = Ephemeris Dacoromana, Roma.

EDCS = Epigrafik-Datenbank Clauss-Slaby, online.

EE = Ephemeris Epigraphica, Berlin.

EB = Encyclopedie Berbere, online.

EP = Ephemeras Napocensis, Cluj-Napoca

EAA = Études d'Antiquités africaines, Paris.

IAM II = Maurice Euzennat, Jean Marion, Jacques Gascoy, Inscriptions antiques du Maroc, II, Inscriptions latines, Paris, 1982.

IDRE = Constantin Petolescu, Inscriptions de la Dacie romaine: inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (I^{er}-III^e) siècles, I-II, București, 1996-2000.

IGB = Georgi Mihailov, Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae, I-V, Sofia, 1958-1997.

IGRRP = René Cagnat, Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes, Paris, 1906-1927.

ILA = Stéphane Gsell, Hans-Georg Pflaum, Xavier Dupuis, *Inscriptions latines d'Algérie*, I-III, Paris, 1922-2003.

ILS = Hermann Dessau, *Inscriptiones Latinae Selectae*, I-III, Berlin, 1892-1916.

IPD = Árpád Dobó, *Inscriptiones Extra Fines Pannoniae Daciaeque Repertae Ad Res Earundem Provinciarum Pertinentes. Editio Quarta Aucta Et Emendat*, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1975.

ISM = Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae. Inscriptiile din Scythia Miinor grecești și latine, București, 1980-.

JRS = Journal of Roman Studies, Cambridge.

MEFR = Mélanges de l'école française de Rome, Roma.

O.Claud. = Jean Bingen et alii, Mons Claudianus. Ostraca Graeca et Latina, I-IV, Cairo, 1993-2009.

O. Did. = Hélène Cuvigny (éd.), Didymoi: une garnison romaine dans le désert oriental d'Égypte, II. Les Textes, Cairo, 2012.

O. Krok. = Hélène Cuvigny, Ostraca de Krokodilo : La Correspondance Militaire et Sa Circulation (O. Krok. 1-151), Cairo, 2005.

RA = Revue Africaine, Alger.

RdI = Revista de istorie, București.

RE = *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1894-1980.

REA = Revue des études anciennes, Bordeaux.

RGZM = Barbara Pferdehirt, *Römische Militärdiplome und Entlassungsurkunden in der Sammlung des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*, I-II, Mainz-Bonn, 2004.

RIB = The Roman Inscriptions of Britain, Oxford, 1965-2009.

RMD = Margaret Roxan, Paul Holder, *Roman Military Diplomas*, I-V, Londra, 1978-2006.

SAA = Studia antiqua et archaeologica, Iași.

SCIVA = Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București. ZPE
= Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

REZUMAT

Prezența soldaților cu origini provinciale în armata romană reprezintă un fenomen ce ține, în esență, de fenomenul integrării politice, sociale și culturale a unei populații supuse autorității Romei.. Dincolo de orice alte valențe sau coordonate ale unui astfel de proces, cercetarea acestuia are ca principal scop surprinderea modului în care populația din spațiul dacic a devenit parte a structurii Imperiului Roman prin intermediul armatei. Deși principalul plan al acestei integrări este, în mod firesc, cel militar, efectele sale depășesc cu mult acest cadru. De asemenea, în lumea antică și cu precădere în societatea romană, armata a reprezentat un mecanism de asimilare extrem de important și de eficient, care funcționa conform unor coordonate profund diferite de cele ale epocilor ulterioare.

Astfel, un astfel de subiect de cercetare este cât se poate de ofertant. Cazul populației din spațiul dacic, indiferent de apartenența etnică propriu-zisă, nu este diferit de cel al altor populații provinciale din Imperiul Roman. Desfășurarea unei cercetări aprofundate în acest sens este cât se poate de benefică pentru conturarea unei viziuni coerente și ample asupra destinului celor din spațiul dacic în urma cuceririi romane și pentru înlăturarea tendințelor istoriografice de tratare subiectului identității dacilor într-o manieră simplistă. Studiarea prezenței dacilor în Imperiul Roman, deși a fost abordată și a stârnit interesul istoricilor români încă de la începutul secolului XX, a dus la formularea unor întrebări care au rămas încă fără răspuns. În ciuda unui secol de cercetări îndreptate în acest sens, abia în ultimele două decenii am fost martorii unei schimbări de perspectivă care poate conduce, în sfârșit, la înțelegerea unui subiect ale cărui mize sociale sunt din ce în ce mai mari și care devine din ce în ce mai sensibil. Perspectiva asupra raportului istoric

dintre populația dacică cucerită și cuceritorii romani prezintă astăzi o nevoie stringentă de clarificare.

Din punct de vedere istoriografic, momentul nu poate fi mai prielnic. Pe de o parte, căderea Cortinei de Fier și explozia de diplome militare descoperite (atât în context arheologic, cât, mai ales, într-unul neoficial sau neclar) ce i-a urmat oferă unei astfel de cercetări premise mult mai favorabile decât în trecut și un arsenal care facilitează și încurajează o cercetare aprofundată. Numeroase inscripții pun la dispoziție informații inexistente în trecut. De cealaltă parte, eliberarea de subiectivism și de sensibilități politice (de regulă naționaliste) ale unei noi generații de istorici a declanșat apariția unor studii extrem de solide dedicate fenomenului integrării dacilor în Imperiul Roman și surprinderii proporțiilor și coordonatelor prezenței acestora atât în Dacia, cât și diverse alte provincii. Desigur, începutul acestor studii e sinonim cu articolul publicat de către Dan Dana în 2003 ce tratează prezența dacilor în Deșertul Oriental al Egiptului, pe baza inscripțiilor de pe *ostraka*, acestea reprezentând pe atunci descoperiri recente.

Alegerea provinciilor romane din Africa în dauna altor spații ale Imperiului Roman prezintă, de asemenea, anumite avantaje care justifică realizarea unei cercetări pe acest subiect. Cu toate că prezența militarilor cu origini dacice poate fi observată, la o cercetare de suprafață a literaturii de specialitate, și în Britannia sau Syria, spațiul istoric al provinciilor romane din Africa poate fi privit dintr-o perspectivă diferită. În primul rând, Mauretania Tingitana, Mauretania Caesariensis, Numidia, Africa Proconsularis și Egipt constituie un spațiu istoric deopotrivă coerent și variat. Luate împreună, datorită proximității geografice și a unui traseu istoric relativ similar, acestea pot fi analizate laolaltă fără a implica vreo ruptură metodologică profundă. În același timp, diferențele ce țin caracterul politic, social și cultural între cele cinci sunt îndeajuns de vizibile pentru a putea surprinde o diversitate a mediului în care s-au desfășurat carierele militare ale soldaților analizați. Astfel, profilul militar al Numidiei, de pildă, este profund diferit de cel al restului Africii Proconsularis. De asemenea, controlul politic al Romei în Mauretania Tingitana a fost foarte limitat în comparație cu cel din Mauretania Caesariensis, ceea ce a dus la dezvoltarea unui raport fragil și violent față de populațiile autohtone. Egiptul, la rândul său, se prezintă ca un spațiu al cărui specific este arhicunoscut în istoriografie. Astfel, analizarea carierelor unor militari din garnizoanele romane ale acestor provincii oferă diverse exemple de integrare. Modul în care a fost integrat un soldat încadrat în sudul Numidiei diferă de

cazul unuia din Deșertul Oriental al Egiptului sau de cel al unuia dintr-un oraș roman aflat în apropiere de coasta Atlanticului.

De asemenea, spațiul istoric al provinciilor romane din Africa beneficiază de o istorie bogată în ceea ce privește cercetările de specialitate. Ca parte a unor zone controlate sau a unor imperii coloniale ale statelor europene în care studiile istorice au fost realizate încă din secolul al XIX-lea și au continuat până în prezent într-o manieră cât se poate de profesionistă și de vastă, teritoriile aflate astăzi în Maroc, Algeria, Tunisia sau Egipt (Libia este, din mai multe puncte de vedere, o excepție de la regulă) au reprezentat subiectul unui volum imens de lucrări semnate de specialiști din spațiul istoriografic francez sau britanic. Astfel, deși dintr-o anumită perspectivă poate reprezenta și un oarecare dezavantaj (ca urmare a unei întregi miriade de perspective, opinii și dispute), literatura de specialitate dedicată acestui spațiu este cu adevărat abundentă.

Din punct de vedere istoriografic, subiectul este unul absent în studiile de specialitate, fie ele din spațiul românesc sau din exteriorul său. O abordare care să trateze prezența soldaților proveniți din spațiul dacic în provinciile romane din Africalipsește, în ciuda acelor studii dedicate unor subiecte tangențiale. Cu excepția articolului semnat de Dan Dana menționat anterior, tratarea unor subiecte ce țin de tema lucrării de față a fost făcută strict în cadrul unor lucrări mai ample. Prin urmare, cercetarea în profunzime a carierei și identității unui soldat provenit din spațiul dacic și prezent în provinciile romane din Africa nu a fost realizată până în momentul de față. Cercetarea noastră capătă astfel un caracter cu atât mai inedit datorită faptului că ne propunem să tratăm subiectul într-o manieră ce poate fi considerată, dintr-o anumită perspectivă, cvasiexhaustivă. Altfel spus, lucrarea include toate cazurile atestate de militari care se încadrează în categoria menționată anterior.

O altă dimensiune extrem de importantă a cercetării ține de aprofundarea analizei identității, vieții și carierelor militarilor. Caracterul lucrării are ca dimensiune principală căutarea tuturor informațiilor ce pot fi extrase din sursele istorice care pot susține conturarea unui profil pe cât de complet posibil al acestor soldați. Informațiile la care facem referire nu țin strict de sursele care atestă existența acestor militari, ci sunt prezente în diverse izvoare privitoare la istoria castrului, a provinciei, a unității sau a comunității din care aceștia au făcut parte.

Nu în ultimul rând, corelarea celor două tipuri de analiză menționate în paragrafele anterioare poate reflecta, în opinia noastră, un fenomen ale cărui proporții nu pot fi ignorate. Înțelegerea celor din urmă dintr-o perspectivă cantitativă, odată cu cea a caracterului carierelor militare și a identității subiecților acestui fenomen au potențialul de a rezulta într-o panoramă care să ne ofere privilegiul de a înțelege care a fost traseul unui segment al populației dacice în urma instalării stăpânirii romane și a modului în care a fost realizată integrarea acestora prin intermediul armatei. Desigur, o astfel de reflectare are ca obiectiv formularea unui exemplu care să încurajeze cercetările viitoare în această direcție. Scopul final al lucrării noastre este, *in extenso*, de a contribui la înțelegerea destinului dacilor odată ce aceștia au devenit parte din Imperiul Roman.

Obiectivul principal al lucrării poate fi suprapus pe cele trei abordări precizate mai sus. Astfel, ne propunem să surprindem toate valențele identității și carierelor militarilor cu proveniență dacică atestați în provinciile romane din Africa. Mai exact, este vorba despre toate aspectele ce țin de onomastică, familie, recrutare, transfer, activitate militară (expediții, confruntări) și edilitară (în care includem și construcția de rute terestre), retragere sau deces. Desigur, acestora li mai pot adăuga și alte aspecte similare, în funcție de caz.

Repererele cronologice ale lucrării sunt, mai mult sau mai puțin, subînțelese. În principiu, originile etnice și geografice ale militarilor din armata romană este reflectată în sursele istorice începând din secolul I d.Hr. și până la începutul secolului al III-lea. Totuși, integrarea celor din spațiul dacic este vizibilă abia odată cu intensificarea contactelor dintre autoritățile Romei și cele ale statului de la nord de Dunăre. De asemenea, izvoarele devin din ce în ce mai puțin grăitoare odată cu sfârșitul dinastiei Antoninilor, cel puțin în ceea ce privește diplomele militare. În schimb, numărul surselor epigrafice din spațiul african nu suferă diminuări semnificative decât odată cu instalarea anarhiei militare.

O precizare metodologică importantă ține de terminologia utilizată în cadrul lucrării. În primul rând, soldații ale căror cazuri constituie subiectul nostru de cercetare nu sunt departajați în funcție de un criteriu etnic sau politic. Altfel spus, într-o manieră simplificată, nu urmărim să identificăm nici toți soldații daci prezenți în unitățile armatei romane din Africa de Nord și nici toți militarii proveniți de pe teritoriul provinciei romane Dacia. Ambele abordări ar fi neindicate. Cea dintâi i-ar exclude fie pe aceia care provin din Dacia, dar nu au origini etnice dacice. Intensa

colonizare efectuată de către autoritățile romane odată cu transformarea teritoriului nord-dunărean în provincie a dus, în mod firesc, la apariția unei populații a căror proveniență etnică era diferită de cea autohtonă. De exemplu, un soldat a cărui origine este menționată în sursa epigrafică în Dacia poate purta un nume tracic sau celtic. În cel de-al doilea caz, utilizarea unui criteriu strict geografic ar duce la excluderea unui important număr de soldați cu origini etnice dacice recrutați din sudul Dunării, din provinciile moesice. Nu este un mister (astăzi cu atât mai puțin, datorită, în primul rând, studiilor lui Florian Matei-Popescu) faptul că dacii erau prezenți într-o pondere semnificativă în teritoriile aflate dincolo de malul drept al fluviului și că autoritățile romane au efectuat ample recrutări în acele spații. Printre unitățile auxiliare înființate din etnici daci se numără, fără îndoială, și unele ale căror primi recruți proveneau din Moesia Inferior sau Moesia Superior.

O altă precizare de ordin terminologic are în vedere, de această dată, spațiul geografic nord-african. Am optat pentru evitarea sintagmei „Africa romană”, deoarece aceasta desemnează mai curând teritoriul aferent provinciei Africii Proconsularis sau include, în cel mai bun caz, pe cel al celor două Mauretanii. Astfel, considerăm că formularea terminologică de tipul „provinciile romane din Africa” reflectă mai bine obiectivele noastre, întrucât aceasta face trimitere la o noțiune strict geografică, lipsită de încărcătură istorică sau politică.

Lucrarea este structurată în cinci capitole, primul dintre acestea având rolul de a clarifica diverse aspecte ce țin de chestiuni generale privitoare la structura și caracterul armatei romane, la spațiul istoric vizat, la prezența dacilor în unitățile militare ale Romei și la stadiul cercetărilor privitoare la onomastica dacică.

Cel de-al doilea capitol este dedicat contextului istoric al spațiului provinciilor romane din Africa. Fără a trata atestarile epigrafice, am urmărit în cadrul acestuia să realizăm o descriere cât mai coerentă, dar în același timp sintetică, a celor cinci provincii vizate. Din moment ce istoriografia aferentă subiectelor ce țin de acest spațiu este uriașă, considerăm că nu poate fi înțeles cu adevărat cadrul în care s-au desfășurat carierele soldaților care constituie subiectul lucrării noastre dacă nu sunt trasate principalele caracteristici ale evoluției politice și sociale ale provinciilor în cauză. De asemenea, identitatea militarilor cu proveniență dacică poate fi percepută în integritatea sa doar așezată în contextul epocii în care aceștia și-au desfășurat carierele în armata romană. Or, acest context este foarte dificil de perceput fără o analiză foarte

atentă a unui volum imens de surse și lucrări de specialitate care, nu de puține ori, susțin teorii și perspective opuse. Există mai multe concluzii pe care considerăm că am reușit să le formulăm în urma acestui segment de cercetare. Astfel, în opinia noastră, binecunoscutele conflicte izbucnite în Mauretania la mijlocul secolului al II-lea au avut o anvergură semnificativă, în ciuda tendinței recente prezente în istoriografie de a le diminua importanța. De asemenea, este foarte vizibil faptul că instalarea autorității romane atât în Mauretania Caesariensis, cât și în Numidia a fost făcută treptat și că a existat o adevărată expansiune teritorială pe parcursul secolului al II-lea. Controlul Romei asupra acestor teritorii este profund diferit dacă realizăm o comparație între starea de la începutul secolului al II-lea și cea de la începutul celui de-al III-lea. O altă concluzie care poate fi formulată fără ezitare ține de limitele clare ale autorității romane în Mauretania Tingitana. Jumătatea estică a provinciei a fost, în linii mari, sub controlul autohtonilor, ceea ce a creat o ruptură consistentă față de Mauretania Caesariensis. În ceea ce privește Egiptul, putem afirma că au existat doar două zone ale provinciei în care prezența militară a avut un rol activ: Deșertul Oriental și frontiera sudică.

Celelalte trei capitole au fost dedicate în parte unei provincii sau unui grup de provincii. Astfel, în cel de-al treilea au fost urmărite cazurile atestate în izvoare care fac referire la militari cu origini dacice prezenți în Mauretania Tingitana și Mauretania Caesariensis. Fără a pătrunde foarte adânc în subiect și în concluziile capitolului, putem sublinia, în primul rând, faptul că în provincia vestică sunt atestați mai mulți soldați decât în cea orientală. Concret, doar patru epigrafe menționează astfel de militari în Mauretania Caesariensis, în timp ce în Tingitana a existat un întreg val de lăsări la vatră (ceea ce implică, autotmat, și existența unui val de recrutare) care poate fi observat la mijlocul secolului al II-lea. Cel mai probabil, militarii respectivi au fost eliberați cu unul sau doi ani mai târziu decât termenul lor normal (după încheierea celor 25 de ani), ca urmare a situației foarte tensionate din această provincie. De asemenea, din cei opt soldați prezenți în Mauretania Tingitana, doar despre unul știm că a fost membru al unei cohorte. Șase dintre ei au făcut parte dintr-o unitate de cavalerie, iar despre cel de-al optulea nu avem suficiente informații. În plus, cel încadrat într-o unitate de infanteriști este și singurul care nu a fost prezent în jumătatea sudică a provinciei, ci în extremitatea sa nordică, la Tingis. Un alt fapt remarcabil privitor la cazurile din Mauretania Tingitana este cel al atestării unei recrutări timpurii, anterioare transformării Daciei în provincie romană. Este vorba despre un militar recrutat în anul 99 care, fără îndoială, era provenit din populația dacică din sudul Dunării.

În ceea ce privește militarii din Mauretania Caesariensis, aceștia se remarcă prin trei situații diferite, dar nu mai puțin interesante. Unul dintre aceștia a fost cu certitudine recrutat în anul 106 și eliberat în 131, ceea ce lasă cu ușurință de înțeles contextul înrolării sale. Fie că făcea parte din prizonierii de război, fie că este o înrolare voluntară, militarul respectiv, pe nume Diurdanus, a intrat în armata romană ca urmare a cuceririi Daciei de către Traian. Un alt caz, deși nu foarte ușor de datat, este cel al lui Mattius, fiul lui Priscus. Deși atât el, cât și tatăl său poarte antroponime latinești, doi dintre fiii său au nume fără îndoială dacice: Diurdanus și Dada. Nu în cele din urmă, un militar numit Decineus este atestat pe o inscripție funerară relativ târzie, de la finalul secolului al II-lea sau chiar de la începutul celui de-al III-lea. Acesta a făcut parte dintr-o cohortă auxiliară și a fost cel care s-a ocupat de înmormântarea unui camarad al său pe care inscripția îl desemnează ca *frater*.

În ceea ce privește militarii din Numidia și Africa Proconsularis, ale căror cazuri sunt grupate în cel de-al patrulea capitol, avem de-a face cu un număr mai consistent decât cel din provinciile aflate în vecinătatea vestică. Primul aspect care trebuie menționat este cel al existenței a numeroși membri al Legiunii a III-a Augusta care erau proveniți din spațiul dacic. Numidia, ca parte a Africii Proconsularis, dar și ca provincie de sine stătătoare, este singurul teritoriu din teritoriul stăpânit de Roma în Africa, în care au existat legionari cu origini dacice, întrucât nu există atestări similare în Egipt, aceasta fiind singura provincie în care au existat astfel de unități. Poate cea mai impresionantă sursă epigrafică atât din Numidia, cât și din întreaga lucrare este un *laterculus* care atestă prezența a nu mai puțin de 21 de soldați originari din Napoca. Totuși, în ciuda unui lung șir de dispute și opinii istoriografice, caracterul etnic al acestor veterani este unul tracic, nu dacic. Cel mai probabil, aceștia au fost fii ai unor auxiliari traci colonizați la Napoca în urma conflictelor între autorităților romane și iazygi. Cu excepția acestora, alți patru soldați au făcut parte tot din Legiunea a III-a Augusta, în timp ce trei militari au fost înrolați în unități auxiliare. Cea mai timpurie carieră este cea unui veteran pe nume Flavius, fiul lui Sterissa, care a fost recrutat tot din teritoriul sud-dunărean în anul 102, fără doar și poate în urma conflictului dintre daci și romani. Există o oarecare posibilitate ca un legionar pe nume Caius Attius Clemens să fi fost recrutat în 106, odată cu cel din Mauretania Caesariensis menționat anterior, însă este doar o presupunere, deoarece intervalul în care poate fi datată inscripția este mai mare. Ne atrag atenția și două cazuri mai târzii, deși nu neapărat contemporane din perspectiva recrutării. Astfel, atât un legionar pe nume Caius Aelius Iulianus, cât și un soldat auxiliar pe nume Fuscus

Victorinus au fost activi în timpul domniei lui Septimius Severus. Intervalul care considerăm că este cel mai probabil pentru cariera celui din urmă este cuprins între 198 și 223, însă nu este decât o aproximare ipotetică. De asemenea, în cazul aceluiași Fuscus Victorinus trebuie subliniată prezența sa într-o arie geografică excepțională, în extremitatea sudică a Numidiei, în apropiere de zona deșertică. Cazul acestui soldat, originar la rândul său din Napoca, poate fi considerat drept cea mai îndepăratată atestare cunoscută dintre toți militarii cu origini dacice din armata romană.

Nu în ultimul rând, capitolul al cincilea este dedicat Egiptului roman. Provincie cu adevărat excepțională prin caracterul ei politic, social și cultural, aceasta cuprinde cel mai mare număr de atestări de soldați daci din întreg Imperiul. Un număr extrem de mare de militari cu antroponime dacice a fost descoperit pe ostracoanele din Deșertul Oriental, însă acesta poate fi stabilit cu greu ca urmare a ocurențelor repetate ale aceluiași nume și a imposibilității stabilirii unei eventuale distincții între soldați omonimi sau a atestării repetate a aceluiași militar. Trebuie subliniat faptul că despre foarte puțini dintre militarii din Egipt pot fi stabilite alte repere cu excepția numelui și a locului în care au fost prezenți pe parcursul carierei. Unitățile cărora le-au aparținut sunt în cea mai mare parte necunoscute. Totuși, rolul lor în acel mediu specific este foarte clar. Pe scurt, militarii daci din Deșertul Oriental, cea mai parte a lor fiind recrutați la scurt timp după transformarea Daciei în provincie și având origini nord-dunărene, au fost mobilizați în principal pentru supravegherea rutelor terestre care legau interiorul provinciei de cele două porturi de la Marea Roșie, dar și pentru a avea în grijă buna desfășurare a exploatării efectuate în carierele principale din regiune, în special cele de la Mons Claudianus și de la Mons Porphyrites.

Astfel, putem trasa, foarte pe scurt, o serie de concluzii care să surprindă principalele aspecte ce rezultă din cercetarea de față. Înainte de toate, poate fi remarcată o prezență cât se poate de semnificativă a militarilor cu origini dacice pe teritoriul provinciilor romane din Africa. Deși este o perspectivă strict cantitativă, aceasta nu poate fi neglijată. De asemenea, este vizibilă o varietate impresionantă a traseelor militarilor în cauză și a caracterului carierelor și activității desfășurate de către aceștia, în funcție de provincie și de momentul în care au fost prezenți în aceasta. Mai mult decât atât, o parte importantă a acestor soldați s-au confruntat cu situații și cu împrejurări istorice excepționale, cum este cazul celor care au fost activi în timpul rebeliunii autohtonilor din Mauretania Caesariensis și Tingitana. Alții, pe de altă parte, au avut cariere

stabile și lipsite de evenimente ieșite din comun, așa cum a fost cazul majorității celor din Deșertul Oriental. Nu în ultimul rând, este important să susținem încă o dată necesitatea continuării cercetărilor în această direcție, deoarece acestea pot rezulta într-o foarte binevenită clarificare a perspectivei noastre asupra identității dacilor.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări generale

Bagnall, Roger S., Rathbone, Dominic W., *Egypt. From Alexander to the Copts*, The British Museum Press, London, 2004.

Birley, Anthony, *Hadrian. The Restless Emperor*, Routledge, London, 1997.

Idem, *Septimius Severus: The African Emperor*, Routledge, London, 1999.

Cagnat, René, *L'Armée romaine d'Afrique et l'occupation militaire de l'Afrique sous les empereurs*, Imprimerie Nationale, Paris, 1892.

Capponi, Livia, *Roman Egypt*, Bristol Classical Press, London, 2011.

Carcopino, Jérôme, *Le Maroc antique*, Gallimard, Paris, 1943.

Cheesman, George L., *The Auxilia of the Roman Imperial Army*, Oxford, Clarendon Press, 1914.

Christescu, Vasile *Istoria militară a Daciei romane*, București, 1937 [reeditare: Editura Academiei Române, București, 2009].

Corbier, Paul, Griesheimer, Marc, *L'Afrique romaine. 146 av. J.-C.-439 ap. J.C.*, Ellipses, Paris, 2005.

Daicoviciu, Constantin, *La Transylvanie dans l'Antiquite*, Editura Academiei Române, București, 1945.

Daicoviciu, Hadrian, *Portrete dacice*, Editura Militară, București, 1984.

Frere, Shepard, *Britannia: A History of Roman Britain*, Harvard University Press, Cambridge 1967.

Goldsworthy, Adrian, *The Complete Roman Army*, Thames&Hudson, Londra, 2003.

Gsell, Stéphane, *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, vol. I-VIII, Librairie Hachette, Paris, 1913-1929.

Laroui, Abdallah, *L'histoire du Maghreb: un essai de synthèse*, François Maspero, Paris, 1982.

Lassère, Jean Marie, *Africa, quasi Roma*, CNRS Éditions, Paris, 2015.

Le Bohec, Yann, *Histoire de l'Afrique romaine*, Picard, Paris, 2005.

Idem, *L'armée romaine sous le Haut-Empire*, Éditions Picard, Paris, 2018.

Idem, *La Guerre romaine*, Éditions Tallandier, Paris, 2014.

Idem, *The Imperial Roman Army*, Routledge, London, 2000.

Luttwak, Edward, *The Grand Strategy of the Roman Empire from the First Century AD to the Third*, Baltimore, John Hopkins University Press, 1976.

Macrea, Mihail, *Viața în Dacia Romană*, Editura Științifică, București, 1969.

Mommsen, Theodor, *Römisches Staatsrecht*, S. Hirzel, Leipzig, 1887.

Idem, *The provinces of the Roman empire from Caesar to Diocletian*, translated with the author's additions by William P. Dickson, MacMillan and Co., 1886.

Petolescu, Constantin, *Dacia. Un mileniu de istorie*, Editura Academiei Române, București, 2010.

Romanelli, Pietro, *Storia delle Province Romane dell'Africa*, L'Erma di Bretschneider, Roma, 1959.

Sartre, Maurice, *Le Haut-Empire romain. Les provinces de Méditerranée orientale d'Auguste aux Sévères*, Éditions du Seuil, Paris, 1997.

Southern, Pat, *The Roman Army. A Social and Institutional History*, Abc-Clio, Santa Barbara, 2016.

Strobel, Karl, *Kaiser Traian. Eine Epoche der Weltgeschichte*, Verlag Friedrich Pustet, Regensburg, 2010.

Susan Raven, *Rome in Africa*, 3rd Edition, Routledge, New York, 1969.

Lucrări speciale

Achille, Robert, *Vestiges antiques: placés dans le jardin public de Bordj-Bou-Arreidj*, „Recueil de la Societe archeologique de Constantine”, 37, 1903, p. 85-92.

Acrudoae, Ionuț, *Militari din Pannonia în garda pretoriană (sec. II-III p.Chr.): Considerații prosopografice*, „Peuce”, S.N., X, 2012, p. 165-192.

Aladár Radnóti, László Barkóczy, *The Distribution of Troops in Pannonia Inferior During the 2nd century*, „Acta Archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae”, vol I, 1951, p. 191-230.

Albertini, Eugene, *Les Inscriptions d'El-Kantara*, „RA”, 1931, p. 193-261.

Idem, *Note sur l'histoire de Legio III Gallica*, în „Mélanges syriens offerts à M. R. Dussaud”, coord. de Paul Geuthner, 1938, p. 345-349.

Idem, *Un nouveau document sur la Numidie d'Hippone*, „Bulletin Academie Hippone”, 1935, 37, p. 27-32.

Albertini, Eugène, Massiera, Paul, *Le poste romain de Messad (Algérie)*, „REA”, 41, 3, 1939, inscripția nr. 17, p. 223-244.

Alexandrescu, Cristina-Georgeta, *The Iconography of Wind Instruments in Ancient Rome: Cornu, Bucina, Tuba, and Lituus*, „Music in Art”, 32 (1), 2007, p. 33-46.

Alföldi, András, *Dacians on the Southern Bank of the Danube*, „JRS”, 29, 1, 1939, p. 28-31.

Idem, *Zu den Schicksalen Siebenbürgens im Altertum*, Budapesta, 1944.

Alföldy, Géza, *Konsulat und Senatorenstand under der Antoninen*, Rudolf Habelt Verlag, Bonn, 1977.

Alston, Richard, *Soldier and Society in Roman Egypt. A Social History*, Routledge, London, 1995.

Idem, *The revolt of the Boukoloi: Geography, history and myth*, în „Organised Crime in Antiquity”, coord. de Keith Hopwood, p. 129-153.

Idem, *Philo's 'In Flaccum'*, „Greece & Rome”, 44, 1997, p. 165–75.

Babington, Michell, *The Berbers*, „Journal of the Royal African Society”, 2, 6, 1903, p. 161-194.

Bagnall, Roger S., *Violence from inside, above, and outside*, în „Roman Egypt. A History”, coord. de Roger S. Bagnall, Cambridge University Press, New York, 2021, p. 130-136.

Bagnall Roger S. *et alii*, *Security and Water on the Eastern Desert roads*, „JRS”, 14, p. 325-333.

Balla, Louis, Tóth, Ettiene, *A propos des rapports entre la Pannonie et la Dacie*, „Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis”, IV, 1968, p. 69-78.

Balty, Jean-Charles, *Apamée (1986) : nouvelles données sur l'armée romaine d'Orient et les raids sassanides du milieu du IIIe siècle*, „CRAI”, 131 (1), 1987, p. 213-242.

Baradez, Jean, *Deux missions de recherche sur le limes de Tingitane*, „CRAI”, 99-2, 1955, p. 288-298.

Idem, *Fossatum Africae. Recherches aériennes sur l'organisation des confins sahariens à l'époque romaine*, Arts et métiers graphiques, Paris-Alger, 1949.

Idem, *Les nouvelles fouilles de Tipasa et les opérations d'Antonin le Pieux en Maurétanie*, „Libyca”, II, 1, 1954, p. 89-139.

Bastianini, Guido, *Lista dei prefetti d'Egitto dal 30 al 299*, „ZPE”, 17, 1975, p. 262-328.

Bârcă, Vitalie, *Nomads of the steppes on the Danube frontier of the Roman Empire in the 1st century CE. Historical sketch and chronological remarks*, „Dacia”, N.S., 57, 2013, p. 99-125.

Bénabou, Marcel, *L'impérialisme et l'Afrique du Nord: le modèle romain*, în „Sciences de l'homme et conquête coloniale”, coord. de Daniel Nordman, Jean-Pierre Raison, 2017, p. 13-21.

Idem, *La résistance africaine à la romanisation*, F. Maspero, Paris, 1976.

Idem, *Les Romains ont-ils conquis l'Afrique ?*, „Annales. Economies, sociétés, civilisations”, 33(1), 1978, p. 83-88.

Benseddik, Nacéra, *Esculape et Hygie Les cultes guérisseurs en Afrique*, „Pallas”, 68, 2005, p. 271-288.

Eadem, Lambaesis (Lambèse). *Un camp, un sanctuaire. Mais où était la ville?*, în „VIIIe Colloque International sur L'Histoire et l'Archéologie de l'Afrique du Nord, Tabarka, mai 2000”, Tunis, 2003, p. 165-179;

Eadem, *Lambaesis-Lambèse/Tazoult: Grandeur et décadences*, în „Hommage à F. K. Kadra”, CNRA, Alger 2013, p. 211-218;

Eadem, *Lambese ou l'archaeologie du bulldozer*, „ZPE”, 135, 2001, p. 287-295.

Eadem, *L'Asclépieium de Lambèse et le culte d'Esculape en Numidie*, în „Colloquium on North Africa from Antiquity to Islam”, Bristol, 1995, p. 16-23.

Eadem, *Les Troupes auxiliaires de l'armée romaine en Maurétanie Césarienne sous le Haut-Empire*, Imprimerie Ahmed Zabana, Alger, 1982.

Eadem, *Séptime Sévère, P. Aelius Peregrinus et le limes de Maurétanie Césarienne*, în „Frontières et limites géographique de l’Afrique du Nord antique. Hommage à Pierre Salama”, coord. de Claude Lepelley și Xavier Dupuis, Publications de la Sorbonne, Paris, 1999, p. 89-110.

Bernard, Gwladys, *Les prétendues invasions maures en Hispanie sous le règne de Marc Aurèle : essai de synthèse*, „Pallas”, 79, 2009, p. 357-375.

Berthier, André, *La Numidie. Rome et le Maghreb*, Picard, Paris, 1981.

Bertrand, François, *Cirta*, „EB”, 13, 1994.

Birley, Anthony, *The Fasti of Roman Britain*, Clarendon Press, Oxford, 1981,

Birley, Eric, *Alae et cohortes milliariae*, în „Corolla Memoriae Erich Swoboda Dedicata”, coord. de Roksanda M. Swoboda-Milenović, Böhlau, 1966, p. 54-67;

Idem, *Hadrianic frontier policy*, în „Canuntina: Vortriige beim internationaler Kongress der Altertumsforscher Carnuntum”, coord. de Erich Swoboda, 1955, Romische Forschungen in Niederdster-reich Bd. III, ed. E. Swoboda, Graz-Koln 1956, p. 25-33

Idem, *The Governors of Numidia, A.D. 193-268*, „JRS”, XL, 1950, p. 60-68.

Blouin, Katherine, *La révolte des Boukoloï (delta du Nil, Égypte, 166–172 de notre ère): regard socio-environnemental sur la violence*, Phoenix, 64(3), 2010, p. 386–422;

Eadem, *Triangular Landscapes*, Oxford University Press, 2014.

Blue, Lucy, *Le port de Myos Hormos et le commerce indo-romain*, în „Le désert oriental...”,

Bodor, András, *Contribuții la problema cuceririi Daciei*, „AMN”, I, 1964, p. 137-162.

Bogdan-Cătănicu, Ioana, *Despre apariția orașelor și statutului acestora în Dacia romană*, „EN”, 3, 1993, p. 203-225.

Boudouhou, Nouzha, *La liaison terrestre entre la Maurétanie Tingitane et la Maurétanie Césarienne à la lumière des données de l’archéologie et des sources littéraires*, „The Conference Book of the General Union of Arab Archeologists”, 15, 2012, p. 70-109.

Bowersock, Glen W., *Limes Arabicus*, „Harvard Studies in Classical Philology”, 80, 1976, p. 219-229.

Bowman, Alan K., *A letter of Avidius Cassius*, „JRS”, 60, 1970, p. 20-26.

Breeze, David J., Dobson, Brian, *Roman Officers and Frontiers*, „Mavors”, X, Stuttgart, 1993.

Breeze, David J., Reddé, Michel, *The Roman Frontier in Egypt. La frontière romaine en Égypte*, Archaeopress Archaeology, Oxford, 2021.

Breeze, David J., *The Immunes and Principales of the Roman Army*, Durham theses, Durham.

Idem, *The organisation of the career structure of the immunes and principales of the Roman army*, „Bonner Jahrb”, vol. 174, p. 245-292.

Briand-Ponsart, Claude, *La permanence d'une frontière interne à la Numidie et les Alpes numidiqes*, în „Le réseau routier dans le Maghreb Antique et médiéval. Actes du deuxième colloque international du laboratoire de recherche "Occupation du sol, peuplement et modes de vie dans le Maghreb antique et médiéval”, coord. de Abdellatif Mrabet, Université de Sousse, Sousse, 2016, p. 269-284.

Brun, Jean-Pierre, *Chronologie des forts des routes de Myos Hormos et de Bérénice durant la période gréco-romaine*, în „Le désert oriental...”,

Bryen, Ari Z., *Violence in Roman Egypt. A Study in Legal Interpretation*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2013.

Idem, *Une inscription grecque d'Égypte*, „CRAI”, 54 (6), 1910, p. 580-585.

Callu, Jean Pierre *et alii*, *Thamusida I. Fouilles du service des antiquités du Maroc. Texte et Planches*, École Française de Rome, Roma, 1965.

Camps, Gabriel, *Bocchus*, „EB”, 10, 1991.

Idem, *Les Bavares, peuples de Maurétanie césarienne*, „RA” 99, 1955, p. 268-277.

Idem, *Comment la Berbérie est devenue le Maghreb arabe*, „Revue de l' Occident Musulman et de la Méditerranée”, 35 (1), 1983, p. 7-24.

Idem, *Essais de cartographie culturelle. À propos de la frontière de Numidie et de Maurétanie*, în „Frontières et limites géographique de l'Afrique du Nord antique. Hommage à Pierre Salama”, coord. de Claude Lepelley și Xavier Dupuis, Publications de la Sorbonne, Paris, p. 43-70.

Carcopino, Jérôme, *L. Quietus, l'homme de Qwrnyn*, „Istros”, I, 1934, p. 5-9.

Idem, *La fin du Maroc romain*, „Mélanges d'archéologie et d'histoire”, 57, 1940, p. 349-448.

Idem, *Le limes de Numidie et sa garde syrienne*, „Syria”, VI, 1925, p. 118-149.

Idem, *Les "Castella" de la plaine de Sétif d'après une inscription latine récemment découverte*, „RA”, 59, 1918, p. 5-22.

Chaouali, Moheddine, *Le chevalier C. Sallustius Forensis Sextilianus : sa carrière et son retour à Simitthus accompagné de sa famille*, „Cartagine. Studi e ricerche”, 7, 2022.

Chatelain, Louis, *Le forum de Sala*, „CRAI”, 74-4, 1930, p. 336-340.

Chicorius, Conrad, *Ala*, „RE” I, 1, 1894, col. 224-1270

Idem, *Cohors*, „RE”, IV, 2, col. 231-356.

Chiriac, Costel, Mihailescu-Bîrliba, Lucrețiu, Matei, Ionel, *Un nouveau diplôme militaire de Mésie Inférieure*, în „Pontos Euxeinos. Beiträge zur Archäologie und Geschichte des antiken Schwarzmeer und Balkanraumes”, coord de S. Conrad, R. Einicke, A. E. Furtwängler, H. Löhr, A. Slawisch , Langenweißbach, 2006, p. 383-390;

Christol, Michel, *L'oeuvre de C. Octavius Pudens Caesius Honoratus en Maurétanie Césarienne*, „L'Africa romana”, X, 1994, p. 1141-1152.

Idem, « *Voyages organisés* » : les interventions des « autorités » et la géographie administrative de la province d'Afrique, „CRAI”, 156-1, 2012, p. 653-678.

Idem, *L'armée des provinces pannoniennes et la pacification des révoltes maures sous Antonin le Pieux*, „AA”, 17, 1981, p. 133-141.

Coltelloni-Trannoy, Michèle, *La Maurétanie royale et les débuts de la Maurétanie Césarienne* în „Provinces et identités provinciales dans l'Afrique romaine”, coord. de Claude Briand-Ponsart și Yves Modéran, Caen, 2011, p. 87-110.

Eadem, *Le royaume de Maurétanie sous Iuba II et Ptolémée (25 av. J.-C.-40 apr. J.-C.)*, CNRS Éditions, Paris, 1997.

Comfort, Howard, *Some Inscriptions near Rome*, „American Journal of Archaeology”, 64, 3, 1960, p. 273-276.

Cordovana, Orietta Dora, *Between history and myth. Septimius Severus and Leptis Magna*, „Greece and Rome”, 59, 1, p. 56-75.

Cupcea, George, Marcu, Felix, *The Size and Organization of the Roman Army and the Case of Dacia Under Trajan*, „Dacia”, NS, L, București, 2006, p. 175-194;

Cupcea, George, *Professional Ranks in the Roman Army of Dacia*, BAR International Series, 2681, Oxford, 2014.

Cuvigny, Hélène, Kolb, Anne, *Le livre de poste de Turbo, curateur du praesidium de Xèron Pelagos (Aegyptus)*, în „Roman Roads”, coord. de Anne Kolb, De Gruyter, Berlin, 2019, p. 67-106.

Cuvigny, Hélène, *La route de Myos Hormos : l'armée romaine dans le désert oriental d'Égypte*, Institut français d'archéologie orientale, Cairo, 2003.

Eadem, *La toponymie du désert Oriental égyptien sous le Haut-Empire d'après les ostraca et les inscriptions*, în „Le désert oriental d'Égypte durant la période gréco-romaine: bilans archéologiques”, coord. de Jean-Pierre Brun *et alii*, 2018.

Eadem, *Rome in Egypt's Eastern Desert*, vol. I-II, New York University Press, New York, 2021.

Eadem, *The Amount of Wages Paid to the Quarry-Workers at Mons Claudianus*, „JRS”, 86, 1996, p. 139-145.

D`Amato, Raffaele, *Roman Centurions, 31 BC-AD 500*, Bloomsbury Publishing, London, 2012.

Dabrowa, Edward, *Cohortes Ituraeorum*, „ZPE”, 63, 1986, p. 221-230.

Daicoviciu, Constantin, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Blidarul, Rezultatul săpăturilor din campania anului 1954*, „SCIVA”, VII, 1-2, 1954, p. 195-232.

Idem, *Dacica: studii și articole privind istoria veche a pământului românesc*, Comitetul de Stat pentru Cultură și Artă, București, 1969.

Dana, Dan, Matei-Popescu, Florian, *Le recrutement des Daces dans l'armée romaine sous l'empereur Trajan : une esquisse préliminaire*, „Dacia”, NS, L, 2006, p. 195-206.

Idem, *Soldats d'origine dace dans les diplomes militaires*, „Chiron”, 39, 2009, p. 209-256.

Dana, Dan, Zăgoreanu, Radu, *Equites singulares Augusti originaires de la province de Dacie: épigraphie, onomastique, iconographie*, „SAA”, 23(1), p. 139-171.

Dana, Dan, *Les Daces dans les ostraca du désert oriental de l'Égypte. Morphologie des noms daces*, „ZPE”, 143, 2003, p. 166-186.

Idem, *Célébrations de la Victoria Dacica de Trajan à l'échelle de l'Empire*, în „Columna Traiani – Trajanssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bild”, coord. de Fritz Mitthof, Günther Schörner, Viena, 2017, p. 343-353.

Idem, *Dacians in The Roman Empire. An overview*, în „Dacians in the Provinces of the Roman Empire”, coord. de Sorin Nemetii et al, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2019, p. 161-262.

Idem, *Dekinais et Avezina, Precisions onomastique sur deux noms historique de daces*, „EN”, 13, 2003, p. 143-147.

Idem, *La différenciation interne de l'onomastique thrace*, în „Personal Names in the Western Roman World”, coord. de T. Meißner, 2012, p. 223-245.

Idem, *Le nom de roi Decebal: aperçu historiographique et nouvelles données*, în „Dacia Felix. Studia Michaeli Bărbulescu Oblata”, coord. de Sorin Nemeti *et alii*, Cluj-Napoca, 2007, p. 42-47.

Idem, *Notes onomastiques daco-mésiennes*, „Il Mar Nero. Annali di archeologia e storia”, 5, 2006, p. 80-83.

Idem, *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine Orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*, De Boccard, Μελετήματα, Atena, 2014.

Idem, *Onomasticon Thracicum Supplementum*, version 7, décembre 2020, disponible la URL: <https://www.hisoma.mom.fr/productionscientifique/ressourcesnumeriques/onomasticonthracicum-supplementum>

Idem, *Onomastique Est-Balkanique en Dacie Romaine*, în „Orbis Antiquus. Studia in Honorem Ioannis Pisonis”, coord. de Cristian Roman, Neremia Napoca Press, Cluj-Napoca, 2004, p. 430-448.

Idem, *Oroles ou Roles (Justin, 32.3.16)*, „Dacia”, N.S. 51, 2007, p. 233-239.

Idem, *Sur quelques noms fantômes thraces et daces*, „ZPE”, 154, 2005, p. 293-298.

Idem, *Trois diplomes militaires inédites*, „ZPE”, 211, 2019, p. 227-236.

Daniels, Charles, *Africa*, „The Roman World”, coord. de John Wacher, Routledge, London, 1990, p. 223-265.

Idem, *The Garamantes of Fezzan: Excavations on Zinchebra 1965–7*, The Antiquaries Journal, London, p. 37-66.

Idem, *The Garamantes of Southern Lybia*, Oleander Press, Cambridge, 1970; Idem, *Excavation and fieldwork amongst the Garamantes*, „Libyan Studies”, 20, 1989, p. 45–61.

Daris, Sergio, *Le trupe ausiliarie romane in Egitto*, în „ANRW”, II.10.1, coord. de Hildegard Temporini, 1988, p. 743-766.

Idem, *Legio II Traiana Fortis*, în „Les légions de Rome...”, p. 359-363.

Davies, Roy W., „Joining the Roman Army”, „Bonner Jahrbücher”, 169, 1969, p. 208-232.

Idem, *Cohortes equitatae*, „ZPE”, 20 (5), 1971, p. 751-763.

Idem, *Service in the Roman Army*, Columbia University Press, New York, 1989, p. 208-232;

Davoli, Paola, *The Archaeology of the Fayum*, în „The Oxford Handbook of Roman Egypt”, coord. de Christina Riggs, Oxford University Press, 2012, p. 152-170;

De Pachtère, Félix-Georges, *Les camps de la troisième légion en Afrique au premier siècle de l'empire*, „CRAI”, 1916, 60-3, p. 273-284.

Deac, Dan, *Negotiating with the Dacians. The Case of Marcus Ulpius Celerinus, interpres Dacorum*, „EN”, XXIII, 2013, p. 313-322.

Dean, Lindley Richard, *A Study of the Cognomina of Soldiers in the Roman Legions*, Intelligencer Print, Princeton, 1916.

Demougeot, Émilienne, *Le chameau et l'Afrique du Nord romaine*, „Annales”, XV, 1960, p. 209-247.

Den Boer, Willem, *Lusius Quietus, an Ethiopian*, „Mnemosyne”, 3(1), 1950, p. 63-67;

Idem, *The Native Country of Lusius Quietus*, „Mnemosyne”, 1(1), 1948, p. 327-337.

Derda, Tomasz, *A Roman Province in the Eastern Mediterranean*, în „A Companion to Greco-Roman and Late Antique Egypt”, coord. de Katelijin Vandorpe, John Wiley & Sons, New Jersey, 2019, p. 51-70.

Derks, Ton, *Ethnic identity in the Roman frontier. The epigraphy of Batavi and other lower Rhine tribes* în „Ethnic constructs in antiquity. The role of power and tradition”, coord. de T. Derks, N. Roymans, Amsterdam, „AAS” 13, p. 239-282.

Desanges, Jehan, *Introduction à Pline l’Ancien, Histoire Naturelle, V*, Paris, 1980, p. 12-27.

Idem, *Catalogue des tribus africaine de l’Antiquité a l’ouest du Nil*, Dakar, 1962.

Idem, *Le statut et les limites de la Nubie romaine*, „Chronique d’Égypte”, 44, 1969, p. 139-147.

Idem, *Numides / Numidae*, „EB”, 34, 2012.

Idem, *Réflexions sur l’organisation de l’espace selon la latitude dans l’Afrique du Nord antique*, în „Frontières et limites géographique de l’Afrique du Nord antique. Hommage à Pierre Salama”, coord. de Claude Lepelley și Xavier Dupuis, Publications de la Sorbonne, Paris, p. 27-42.

Idem, *Un princeps gentis à Sétif*, „BCTHS”, 12-14, 1976-1978, p. 123-129.

Detalle, Michel-Pierre, *Piraterie maure en Hispanie romaine*, „Latomus”, 70(1), 2011, p. 140-153.

Devijver, Hubert, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, vol. I, Louvain, 1976.

Idem, *The Roman Army in Egypt*, „ANRW”, II.1, 1974, p. 452-492.

Dise Jr., Robert L., *Variation in Roman Administrative Practice: The Assignments of Beneficarii Consularis*, „ZPE”, 116, 1997, p. 288-292.

Domaszewski, Alfred von, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, A. Marcus und E. Weber, 1908.

Domergue, Claude, *Les Mines de la péninsule ibérique dans l’antiquité romaine*, Collection de l’École française de Rome, CXXVII.

Dragostin, Monica, *L'onomastique celte dans la Dacie Romaine*, „SCIVA”, 63, , 2012, p. 67-81.

Duridanov, Ivan, *Thrakische und dakische Namen*, în „Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik”, I, coord. de E. Eichler *et alii*, Berlin – New York 1995, p. 820–840.

Eck, Werner, Pangerl, Andreas, *Neue Militärdiplome für die Truppen der mauretanischen Provinzen*, „ZPE”, 153, 2005, p. 187-206.

Idem, *Diei 12. Kopie erner Konstitutioon für die Truppen von Mauretania Tingitana aus dem Jahr 153*, „ZPE”, 217, 2021, p. 195-200.

Idem, *Fünf Bürgerrechtskonstitutionen für die Auxiliareinheiten von Moesia superior aus traianisch-hadrianischer Zeit*, „ZPE” 194, 2015, p. 223-240.

Idem, *Moesia und seine Truppen. Neue Diplome für Moesia und Moesia superior*, „Chiron”, 38, 2008, 317-387.

Idem, *Neue Militärdiplome für Auxiliartruppen verschiedener Provinzen*, „ZPE”, 196, 2015, p. 199-210.

Idem, *Sex. Iulius Severus, cos. suff. 126, und seine Militärdiplome (PA 456)*, „ZPE” 175, 2010, p. 247-257.

Idem, *Weitere Militärdiplome für die mauretanischen Provinzen*, „ZPE”, 162, 2007, p. 237-242.

Eck, Werner, Holder, Paul, Pangerl, Andreas, *Eine Konstitution aus dem Jahr 152 oder 153 für niedermösische und britannische Truppen, abgeordnet nach Mauretania Tingitana*, „ZPE”, 199, 2016, p. 187-201.

Eck, Werner, *Neue Zeugnisse zu zwei bekannten kaiserlichen Bürgerrechtskonstitutionen*, „ZPE”, 177, 2011, p. 263-271.

Idem, *Septimius Severus und die Soldaten. Das Problem der Soldatenehe und ein neues Auxiliardiplom*, în „In Omnia Historia Curiosus: Studien zur Geschichte von der Antike bis zur

Neuzeit: Festschrift für Helmuth Schneider zum 65 Geburtstag”, coord. de B. Onken, D. Rohde, 2011, p. 63-77.

Elmaghrabi, Mohamed, *Government and administration: continuity and change from the Ptolemies to the Romans*, în „Roman Egypt. A History”, coord. de Roger S. Bagnall, Cambridge University Press, New York, 2021, p. 46-59.

Euzennat, Maurice, *Deux Inscriptions de Volubilis (Maroc)*, „BACTHS”, 1963-1964, p. 175-179.

Idem, *L'olivier et le limes. Considérations sur la frontière romaine de Tripolitaine*, „BACTHS”, N.S., 19 (2), 1983, p. 161-171.

Idem, *La frontière romaine d'Afrique*, „CRAI”, 134-2, 1990, p. 565-580.

Idem, *Le limes de Tingitane. La frontière méridionale*, „EAA”, 1989.

Idem, *Le premier établissement romain de Tizirt*, „MEFR”, 69, 1957, p. 75-80.

Idem, *Les troubles de Maurétanie*, „CRAI”, 128 (2), 1984, p. 372-193.

Faucher, Thomas, *L'or des Ptolémées : l'exploitation de l'or dans le désert Oriental*, în „Le désert oriental...”

Fentress, Elizabeth, *Tribe and Faction: The Case of the Gaetuli*, „MEFR”, 94, 1, 1982, p. 325-334.

Eadem, *Numidia and the Roman Army*, B.A.R., Oxford, 1979.

Fevrier, Paul-Albert, *Aux origines de l'occupation romaine dans les hautes plaines de Sétif*, „La Méditerranée de Paul-Albert Février”, vol. I, École Française de Rome, 1996, p. 725-740.

Fishwick, Duncan, *The annexation of Mauretania*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte”, 20, H. 4, 1971, p. 467-487;

Fishwick, Duncan, Shaw, Brent D., *The Formation of Africa Proconsularis*, „Hermes”, 105 (3), p. 369-380.

Fitz, Jenő, *A military history of Pannonia from the Marcomann wars to the death of Alexander Severus, 180 – 235*, in „Acta Archaeologica Academiae scientiarum Hungaricae”, vol. XIV, 1962, p. 25-112.

Flam-Zuckermann, Léa, *À propos d'une inscription de Suisse (CIL, XIII, 5010): étude du phénomène du brigandage dans l'Empire romain*, „Latomus”, 29, 2, p. 451-473.

Fluß, Max, *Napoca*, „RE”, XVI (2), 1935, col. 1692-1696.

Forni, Giovanni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Fratelli Boca Editori, Roma, 1953.

Fowler, Abdel-Rahman, Hamimi, Zakaria, *Turin Papyrus Map and Historical Background of Geological Work in Egypt*, in „The Geology of Egyptian Nubian Shield”, coord. de Zakaria Hamimi *et alii*, Springer, New York, 2020, p. 1-13.

Frézouls, Edmond, *Inscriptions nouvelles de Volubilis (II)*, „MEFR”, 1956, p. 95-125.

Idem, *Les Baquates et la province romaine de Tingitane*, „Bulletin d'Archéologie Marocaine”, II, 1957, p. 99-102.

Idem, *Rome et la Maurétanie tingitane: un constat d'échec?*, „AA”, 16, 1980, p. 65-93;

Fuks, Alexander, *The Jewish Revolt in Egypt (A. D. 115-117) in the light of the papyri*, „Aegyptos”, 33, 1, 1953, p. 131-158.

Gascou, Jacques, *La politique municipale de l'empire romain en Afrique proconsulaire de Trajan à Septime Sévère*, École Française de Rome, Rome, 1972.

Gatier, Pierre-Louis, *La Legio III Cyrenaica et l'Arabie*, in „Les légions de Rome sous le Haut-Empire”, coord. de Yann Le Bohec, Catherine Wolff, Diffusion De Boccard, Lyon, 2000, p. 341-349.

Gămănuț, Casian, *A Dacian soldier from Mauretania Caesariensis. The case of Decineus and his frater*, „SAA”, 27(1), 2021, p. 191-198.

Idem, *Militari din Mauretania Tingitana eliberați în 153*, „ASUI”, SN, LXVI, 2020, p. 27-40.

Idem, *Two Dacian soldiers in Numidia during the reign of Septimius Severus*, „SAA” 28(2), 2022, p. 414-424.

Georgiev, Vladimir I., *Thrakisch und Dakisch*, „ANRW”, II.29.2, 1983, p. 1148–1194.

Gilliver, Catherine M., *The Augustan Reform and the Structure of the Imperial Army*, în „A Companion to the Roman Army”, coord. de Paul Erdkamp, Blackwell Publishing, 2007, p. 183-200.

Gnecchi, Francesco, *I Medaglioni Romani*, I-III, Ulrico Hoepli, Milan, 1912.

Gonzalbes Cravioto, Enrique, *Notas sobres las invasiones de Bereberes en la Betica en época de Marco Aurelio*, „Cuadernos de la biblioteca esp. de Tetuan”, 13-14, 1976, p. 217-248.

Idem, *Observaciones acerca del comercio de época romana entre Hispania y el Norte de Africa*, „AA”, 29, 1993, p. 163-176.

Idem, *Roma y las tribus indigenas de la Mauritania Tingitana. Un análisis historiográfico*, „Florentia Iliberitana”, 3, 1992, p. 271-302.

Goodchild, Richard G., Ward-Perkins, John Brian, *The Limes Tripolitanvs in the Light of Recent Discoveries*, „JRS”, 39, 1949, p. 81-95

Goodchild, Richard G., *Oasis Forts of Legio III Augusta on the Routes to the Fezzan*, „Papers of the British School at Rome”, 22, 1954, p. 56-68.

Gostar, Nicolae, *Inscripțiile grecești și latine privind istoria provinciilor panonice și a provinciei Dacia*, „Arheologia Moldovei”, IX, Iași, 1980, p.

Gsell, Stéphane, *La Tripolitaine et le Sahara au ine siècle de notre ère*, „Mémoire de l'Academie des Inscriptions et Belles-Lettres”, XLIII, 1926, p. 149-166

Guédon, Stéphanie, *La frontière romaine de l'Africa sous le Haut-Empire*, Casa de Velásquez, Madrid, 2018, p. 23-24.

Hadas-Lebel, Mireille, *Rome, la Judée et les juifs*, Picard, Paris, 2009.

Haensch, Rudolf, *The Roman Army in Egypt*, în „The Oxford Handbook...”, p. 68-82.

Hamdoune, Christine, *La Tingitane : spécificité et identité*, în „Provinces et identités provinciales dans l’Afrique romaine”, coord. de Claude Briand-Ponsart și Yves Modéran, Caen, 2011, p. 43-50.

Eadem, *Ptolémée et la localisation des tribus de Tingitane*, „MEFR”, 105-1, 1993, p. 264-266.

Harker, Andrew, *The Jews in Roman Egypt*, în „The Oxford Handbook...”, p. 277-287.

Haynes, Ian, *Blood of the Provinces. The Roman auxilia and the Making of Provincial Society from Augustus to the Severans*, Oxford University Press, Oxford, 2015.

Haywood, Richard M., *The African Policy of Septimius Severus*, „Transactions of the American Philolog. Asscoiation”, 1940, 71, p. 175-185.

Heurgon, Jacques, *Les origines campaniennes de la Confédération cirtéenne*, „Lybica”, V, 1957, p. 7-27.

Hilali, Arbia, *L’impact de la legio III Augusta dans les provinces romaine d’Afrique. L’aspect religieux*, în „The Impact of the Roman Army (200 B.C. – A.D. 476): Economic, Social, Political, Religious and Cultural Aspects”, coord. de Lukas de Blois, Elio Lo Cascio, p. 481-483.

Hirt, Alfred, *Dalmatians and Dacians—Forms of Belonging and Displacement in the Roman Empire*, „Humanities”, 8, 1, 2019, 1-25.

Holder, Paul, *A diploma for Mauretania Tingitana of 22 December 144*, „ZPE”, 149, 2004, p. 125-181.

Idem, *Auxiliary deployment in the reign of Hadrian*, „Bulletin of the Institute of Classical Studies”, 46, S81, p. 101-145.

Idem, *Auxiliary Deployment in the Reign of Trajan*, „Dacia”, NS, L, 2006, p. 141-174 ;

Idem, *Auxiliary Recruitment as Reflected in Military Diplomas Issued 71-168*, „Revue internationale d'histoire militaire ancienne”, 6, 2017, p. 13-33.

Idem, *Auxiliary Units Entitled Aelia*, „ZPE”, 122, 1998, p. 255-257, p. 253-262.

Idem, *The Roman Army in Britain*, Pavilion Books, Londra, 1982.

Idem, *Two military diplomas from the reign of Antoninus Pius*, „ZPE”, 156, 2006, p. 255-264.

Hurlet, Frédéric, *Le proconsul et le prince d'Auguste à Dioclétien*, Ausonius, Bordeaux, 2006 p. 147-150.

Ibba, Antonio, *Equites africani : un aggiornamento (1967-2017)*, în „L'epigrafia del Nord Africa : novità, riletture, nuove sintesi”, coord. de Samir Aounallah, Attilio Mastino, 2020, p. 271-286.

Ilkić, Mato, *Noviji nalazi rimskih opeka i crjepova s pečatima iz Sotina (Cornacum) [Recent Finds of Roman Bricks and Tiles with Stamps from Sotin (Cornacum)]*, „Histria Antiqua”, 21, 2012, p. 351-361.

Idem, *Antičke plombe iz Sotina (Cornacum) [Antique Leadan Seals from Sotin (Cornacum)]*, „Radovi Zavoda za povjesne znanosti HAZU u Zadru”, 48, 2005, p. 57-80.

Idem, *Pečati na antičkim opekama I krovnim crepovima iz Sotina (Cornacum), [Stamps on Roman Bricks and Tiles from Sotin (Cornacum)]*, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 38(1), 2005, p. 19-54.

Janon, Michel, *Recherches à Lambèse : I. La ville et les camps. II. Aquae Lambaesitanae*, „AA”, 7, 1973, p. 193-254.

Jarrett, Michael G., *Non-Legionary Troops in Roman Britain. Part One: the Units*, „Brittania”, 25, 1994, p. 35-77.

Joly, Alexandre, *Ruines romaines de l'Oued Ouerq, pres de Chellala*, „BACTHS”, 1898, p. 188-191.

- Kallala, Nabil, *Musulamii et Siccenses*, „L’Africa romana”, XV, 2004, p. 407-420.
- Kaper, Olaf E., *The Western Oases*, in „The Oxford Handbook...”, p. 717-736.
- Kasdi, Zheira, *P. Aelius Peregrinus Rogatus et le gouvernement de la province de Maurétanie Césarienne*, „Cahiers du Centre Gustave Glotz”, 27, 2016, p. 325-260.
- Kerényi, András, *Die Personennamen von Dazien*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 1941.
- Khanoussi, Mustapha, *Neptune rex pelagicus dans le municipe de Sufetula*, „CRAI”, 2004, p. 1153-1165.
- Klemm, Rosemarie, Klemm, Dietrich, *Gold and Gold Mining in Ancient Egypt and Nubia*, Springer, translated by Paul Larsen, Munich, 2013.
- Kolendo, Jerzy, *Un Romain d’Afrique élevé dans le pays des Costoboces. À propos de CIL VIII 14667*, „AMN”, 15, 1978, p. 125-130.
- Labory, Nadine, *L’ordre des unités dans les diplômes militaires de Maurétanie tingitane à partir de 122 ap. J.C.*, „AA”, 34, 1998, p. 83-92.
- Eadem, *Quelques remarques sur les listes de troupes auxiliaires de Maurétanie tingitane mentionnées dans les diplômes après 122*, „AA”, 45, 2009, p. 37-49.
- Labrousse, Ernest, *Le Premier Voyage d’Hadrien*, „Mélanges de la Société toulousaine d’études classiques”, II, 1948, p. 125-147.
- Laporte, Jean-Pierre, M’Charek, Ahmed, *Musulames*, „EB”, 32, 2010.
- Laporte, Jean-Pierre, *Notes sur les camps de Tatilti et d’Aras (Maurétanie Césarienne)* in „La hiérarchie (Rangordnung) de l’armée romaine sous le Haut-Empire”, coord. de Yann Le Bohec, p. 343-349.
- Idem, *Trois sites militaires sévériens en Algérie moyenne: Grimidi, Tarmount (Aras), El Gahra*, in „L’Africa romana. Ai confini dell’Impero: contatti, scambi conflitti. Atti del XV

convegno di studio. Tozeur, 11-15 dicembre 2002”, coord. de M. Khanoussi, P. Ruggeri, C. Vismara, vol. I, Roma, Carocci editore, 2004, p. 439-477.

Lassère, Jean Marie, *Les Afri et l’armée romaine*, „L’Africa romana”, V, 1988, p. 177-188.

Idem, *Vbique populus: Peuplement et mouvements de population dans l’Afrique romaine de la chute de Carthage à la fin de la dynastie des Sévères (146 av. J.-C. – 235 ap. J.-C.)*, „EAA”, Éditions du Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1977.

Idem, *Onomastique et acculturation dans le monde romain*, în „Sens et pouvoir de la nomination dans les cultures hellénique et romain”, coord. de Suzanne Gély, Université Paul Valéry, Montpellier, 1992, p. 87-102.

Idem, *Un Syrien et sa famille à El-Kantara*, „REA”, LXVII, 1965, p. 353-367.

Lavan, Myles, *The Spread of Roman Citizenship, 14–212 CE : Quantification in the Face of High Uncertainty*, „Past and Present”, 230, p. 3-46.

Law, Robin C. C., *The Garamantes and Trans-Saharan Enterprise in Classical Times*, „The Journal of African History”, 8(2), 1967, p. 181-200.

Le Bohec, Yann, *Inscriptions inédites ou corrigées concernant l’armée romaine d’Afrique*, „AA”, 25, 1989, p. 191-226.

Idem, *La guerre en Afrique sous le Haut-Empire: chronologie*, în „La guerre dans l’Afrique romaine sous le Haut-Empire”, coord. de Michèle Coltelloni-Trannoy și Yann Le Bohec, Éditions du Comité des travaux historiques et scientifiques, Paris, 2014, p. 23-34.

Idem, *La troisième Légion Auguste*, „EAA”, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1989.

Idem, *Les discours d’Hadrien en Afrique*, „Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France”, 2002, p. 158-163.

Idem, *Les unités auxiliaires de l’armée romaine en Afrique Proconsulaire et Numidie sous le Haut-Empire*, „EAA”, Paris, 1989.

Idem, *L'archéologie militaire de l'Afrique du nord dans l'Antiquité*, Presses de l'É.N.S., C.G.R.A.R., 2, Paris, 1979.

Le Glay, Marcel, *L'administration centrale de la province de Numidie de Septime Sévère à Gallien*, „AA”, 27, 1991, p. 83-92.

Idem, *Reliefs, inscriptions et steles de Rapidum*, „Mélanges d'archéologie et d'histoire”, 63, 1951, p. 53-91.

Lennon, Jack J., *Victimarii in Roman religion and society*, „Papers of the British School at Rome”, 83, 2015, p. 65-89.

Leschi, Louis, *Autour de l'Amphithéâtre de Lambèse*, „Libyca”, II, 1, 1954, p. 171- 186.

Idem, *Note sur une inscription romaine de Medjedel*, „BCTH”, 1938, pp. 162-165.

Idem, *Rome et les Nomades du Sahara central*, „Travaux de Institut de Recherches Saharienne”, 1, 1942, p. 47-62.

Lesquier, Jean, *L'armée romaine d'Égypte d'Auguste à Dioclétien*, Imprimerie de l'Institut Français, Cairo, 1918.

Lewis, Naphtali, *The Romanity of Roman Egypt : a Growing Consensus*, în „ Atti del XVII Congresso Internazionale di Papirologia”, Centro internazionale per lo studio dei papiri ercolanesi, Napoli, 1984, p. 1077-1084;

Lopuszanski, George, *La police romaine et les chrétiens*, „Antiquité Classique”, XX, 1951, p. 5-46.

M'charek, Ahmed, *Faustiana en Byzacène : un ancien domaine de Q. A(nicius) F(austus) en pays musulame*, în „ Actes du 4^e colloque international sur l'histoire des steppes tunisiennes”, coord. de Fathi Bejaoui, Sbeitla, 2006, p. 61-82.

Idem, *L'identification des Musulamii Magarenses (ancêtres des « Mager » de la steppe tunisienne)*, în „Actes du 5^e colloque de Sbeitla sur l'Histoire des Steppes”, coord. de Fathi Béjaoui, 2008, Tunis, p. 141-156;

MacMullen, Ramsey, *How Big was the Roman Imperial Army?*, „Klio”, 62 (2), 1980, p. 451-460.

Macrea, Mihail, *Dacii liberi în epoca romană*, „Apulum”, 7, 1968, p. 171-200.

Madjoub, Mohammed, *Pompeius Magnus et les rois maures*, „L’Africa romana”, XII, 1998, p. 1321-1328.

Magioncalda, Andreina, *I procuratori-governatori delle due Mauretaniae: aggiornamenti (1989-2004) e nuove ipotesi*, „L’Africa Romana”, XVI, 3, 2006, p. 1737-1757.

Malloch, Simon J. V., *The death of Ptolemy of Mauretania*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte”, 53, H. 1, 2004, p. 38-45.

Mann, John Cecil, Roxan, Margaret, *Discharge Certificates of the Roman Army*, „Britannia”, 19, 1988, p. 341-347.

Mann, John Cecil, *Review: Giovanni Forni, Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, „Latomus”13(2), 1954, p. 280-282.

Idem, *Legionary Recruitment and Veteran Settlement During the Principate*, Institute of Archaeology, Occasional Publishing no. 7, London, 1983.

Idem, *The Settlement of Veterans in the Roman Empire*, PHD, London University, London, 1956.

Marcillet–Jaubert, Jean, *Bornes milliaires de Numidie*, „AA”, 1980, p. 161-184.

Maria Coletti, Caterina, Guspini, Liliana, *Gli itinerari terrestri della regione del Rif (Marocco settentrionale) tra l'antichità e il medioevo: un'ipotesi di lavoro in base ai documenti geografici di età moderna*, „AA”, 53, 2017, p. 129-170.

Marion, Jean, *Note sur les séries monétaires de la Maurétanie Tingitane*, „Bulletin d'Archéologie Marocaine”, 4, 1960, p. 442-447.

Massiera, Paul, *La station de Tatilti*, în „Le II^e congrès de la Fédération Sociétés Savantes de l'Algérie”, Tlemcen, II, 14-17, 1936, p. 465-176.

Mateescu, George, *I Traci nelle epigrafi di Roma*, „ED”, I, 1923, p. 57-238.

Idem, *Nomi traci nel territorio scito-sarmatico*, „EDR”, 2, 1924, p. 223–238.

Matei-Popescu, Florian, Țentea, Ovidiu, *Auxiliae Moesiae Superioris*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2018.

Matei-Popescu, Florian, *The Roman Army in Moesia Inferior*, Conphys Publishing House, București, 2010.

Matei-Popescu, Florian, *The Dacians from Moesia Inferior*, în „Migration, Kolonisierung, Akkulturation im Balkanraum und im Osten des Mittelmeerraumes (3. Jh. v. Chr.- 6 Jh. n. Chr.)”, coord. de Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Hartung-Gorre Verlag, Konstanz, 2017, p. 139-159.

Mattingly, David, *Nouveaux aperçus sur les Garamantes : un État saharien ?*, „AA”, 2001, pp. 45-61.

Idem, *The Archaeology of Fazzan*, vol. 1-4, Society for Lybian Studies, Londra, 2003-2013.

Idem, *The Garamantes and the Origins of Saharan Trade*, în „Trade in the ancient Sahara and beyond”, coord. de David Mattingly, Cambridge, 2017, p. 1-52.

Idem, *Tripolitania*, Routledge, London, 1995.

Mattingly, Harold, *Coins of the Roman Empire in the British Museum*, vol. 1-6, British Museum Press, Londra, 1923-1963.

Maxfield, Valerie, Peacock, David, *The Roman Imperial Quarries. Survey and Excavation at Mons Porphyrites. 1994-1998*, Short Run Press, Exeter, 2001.

Maxfield, Valerie, *"Where did they put the men?" An Enquiry into the Accommodation of Soldiers in Roman Egypt*, în „The Army and Frontiers of Rome”, coord. de W.S. Hanson, 2009, p. 63-82.

Eadem, *Ostraca and the Roman Army in the Eastern Desert*, „Bulletin of the Institute of Classical Studies. Supplement” , 81, 2003, p. 153-173.

Eadem, *The Deployment of Roman Auxilia in Upper Egypt and the Eastern Desert*, în „Kaiser, Heer und Gesellschaft in der Römischen Kaiserzeit”, coord. de Géza Alföldy, Brian Dobson, Werner Eck, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2000, p. 407-442.

Eadem, *The Military Decorations of the Roman Army*, University of California Press, Berkeley, 1992.

Mazard, Jean, *Corpus Nummorum Numidiae Mauretaniaeque*, Paris, 1955.

Meucci, Renato, *Roman military instruments and the Lituus*, „The Galpin Society Journal”, vol. 42, 1989, p. 84-97.

Mihailescu-Bîrliba, Lucrețiu, *Colonisation in the Vicus Ulmetvm during Early Roman Empire*, în „Colonisation and Romanization in Moesia Inferior. Premises of a contrastive approach”, coord. de Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, 2015, p. 141-153.

Idem, *Le culte de Jupiter et de Junon en Mésie Inférieure: le témoignage d'une nouvelle inscription*, în „Culti e religiosità nelle province danubiane”, coord. de Livio Zerbini, I Libri di Emil, Bologna, 2015, p. 435-441.

Idem, *Les inscriptions concernant les soldats originaires de la Mésie Inférieure dont l'origine rurale est certe: les ailes et les cohortes*, „SAA”, 26/2, 2020, p. 239-249;

Idem, *Les militaires provenant du milieu rural de la Mésie Inférieure dont l'origine est certaine: les cas des cohortes prétoriennes*, „SAA”, 27/2, 2021, p. 467-477.

Idem, *Militaries de Mésie Inférieure dans les Mauretanies*, în „Africa, Egypt and...”, p. 17-20.

Idem, *Soldats du milieu rural de la Mésie Inférieure recrutés dans l'armée romaine*, în „Limes, Economy and Society in the Lower Danubian Provinces”, coord. de Lucrețiu Mihailescu-Bîrliba, Peeters, Leuven, 2019, p. 19-30;

Mirković, Miroslava, *Married and Settled. The Origo, Privileges and Settlement of Auxiliary Soldiers*, în „Militärdiplome. Die Forschungsbeiträge der Berner Gespräche von 2004”, coord. de M. A. Speidel, H. Lieb, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 2007, p. 327-343.

Moderan, Yves, *Mazices, Mazaces*, „EB”, 31, 2010.

Morizot, Pierre, Froger, Géraldine, *La guerre en Afrique : aspects démographiques*, în „La guerre dans...”, p. 145-166.

Mugnai, Niccolò, *A new military diploma for the troops of Mauretania Tingitana (26 October 153)*, „ZPE”, 197, 2016, p. 243-248.

Murray, George William, *Trogodytica: the Red Sea Littoral in Ptolemaic Times*, „The Geographical Journal”, 113, 1967, p. 25-27.

Nemeti, Sorin *et alii* (coord.), *The Roman Provinces: mechanisms of integration*, Editura Mega, 2020.

Idem, *The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions*, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2019.

Nemeti, Sorin, *Sincretismul religios în Dacia romană*, Presa universitară clujeană, Cluj-Napoca, 2005.

Nikolay Sharankov, *Decius as Governor of Lower Moesia and Severus Alexander's Visit to the Province in AD 234*, „ZPE”, 214, 2020, p. 309-319.

Oltean, Ioana, *Dacian Ethnic Identity and the Roman Army*, în „The Army and Frontiers of Rome. Papers Offered to David J. Breeze on the Occasion of his Sixty-Fifth Birthday and his Retirement from Historic Scotland”, coord. de W. S. Hanson, JRA Suppl, 74, 2009, p. 91–101.

Onofrei, Cosmin, *Thracians in Roman Dacia. Military and Civilian Elements*, „EN”, 18, 2008, p. 75-92.

Paki, Adela, *Quelques remarques sur l'inscription CIL VIII 18085*, în „Arculiana. Hommage à Hans Boegli”, coord. de Franz Eugen Koenig, Serge Rebetetz, 1995, p. 493-498.

Pantalacci, Laure, *Coptos, porte du désert Oriental*, în „Le désert oriental...”,

Papi, Emmanuele, *Diploma militare da "Thamusida (Mauretania Tingitana)": 103/104*, „ZPE”, 146, p. 255-258

Idem, *Diploma militare da Thamusida (Mauretania Tingitana): 31 dicembre 133/134*, „ZPE”, 142, p. 257-265.

Paprocki, Maciej, *Roads in the Deserts of Roman Egypt*, Oxbow Books, Oxford, 2019.

Peacock, David, Maxfield, Valerie, *Mons Claudianus. Survey and Excavation (1987-1993)*, vol. I, Institut français d'archéologie orientale, Cairo, 1997.

Petolescu, Constantin, *Recenzie la Inscriptiones extra fines Pannoniae Dacique. Editio quarta aucta et emendata*, „Dacia”, XX, 1976, p. 299-301.

Idem, *Auxilia Daciae: contribuție la istoria militară a Daciei romane*, editura Ars Docendi, București, 2002.

Idem, *Cohors II Hispanorum la Micia*, „Sargetia”, IX, 1972, p. 43-49.

Idem, *Cronica Epigrafică a României (XXI-XXIV)*, „SCIVA”, 54-56, 2003-2005, Editura Academiei Române, București, 2005, p. 337-396.

Idem, *Dacii în armata romană*, RdI, 33, 6, 1980, p. 1043-1062.

Pflaum, Hans-Georg, *Essai sur le cursus publicus dans le Haut-Empire*, Mémoires présentés par divers savants étrangers à l'Académie des inscriptions et belles-lettres de l'Institut de France, 1940, 14-1, p. 189-391.

Idem, *La date de creation de la province de Numidie*, „Bulletin de la Société nationale des Antiquaires de France”, 1959 (1958), p. 25-28.

Idem, *Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, Adrien Maisonneuve, Paris, 1950.

Piso, Ioan, *Der Prätorianerpräfekt Q. Marcius Turbo und seine Söhne*, „ZPE”, 150, 2004, p. 270-280.

Idem, *Fasti Provinciae Daciae II. Die ritterlichen Amtsträger*, Habelt Verlag, Bonn, 2013.

Idem, *Ti. Claudius Constans, procureur de Dacie Inférieure et de Maurétanie Césarienne*, „AMN”, 37, 2000, p. 231-242.

Polanski, Tomasz, *Boukoloï Banditry: Greek Perspectives on Native Resistance*, „Grazer Beiträge”, 25, 2006, p. 229-248.

Pouille, Alexandre *et alii*, *Recueil des notices et mémoires de la Société Archéologique du Département de Constantine*, XXII, Constantine, 1883.

Premmerstein, Anton von, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Marcus*, „Klio”, 12, 1912, p. 355-366.

Protase, Dumitru, *Autohtonii în Dacia. I. Dacia romană*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980.

Idem, *Geneza orașelor în Dacia romană*, „[Bibliotheca Historica et Archaeologica Universitatis Timisiensis](#)”, 2001, p. 71-80.

Pucci, Miriam, *Diaspora Judaism in Turmoil, 116/117: Ancient Sources and Modern Insights*, Peeters, Leuven, 2005.

Rachet, Marguerite, *Rome Et Les Berbères: Un Problème Militaire D'Auguste à Dioclétien*, Collection Latomus, 110, Bruxelles, 1970.

Rahmoune, Houcine, *Le passage des Maures en Bétique au IIe siècle ap. J.-C.*, „AA”, 37, 2001, p. 105-117.

Rankov, Nikolas Boris, *The Beneficarii Consularis in the Western Provinces of the Roman Empire*, Trinity Term, Oxford, 1986.

Rathbone, Dominic, *The Romanity of Roman Egypt: a Faltering Consensus?*, „The Journal of Juristic Papyrology”, 43, 2013, p. 73-91.

Rébuffat, René, Deneauve, Hallier, George Jean, *Bu Njem 1967*, „Libya antiqua”, III-IV, 1966-1967, p. 49-137.

Rebuffat, René, *Enceintes urbaines et insécurité en Maurétanie Tingitane*, „MEFR”, 86-1, 1974, p. 501-522.

Idem, *La frontière de la Tingitane*, în „Frontières et limites géographique de l’Afrique du Nord antique. Hommage à Pierre Salama”, coord. de Claude Lepelley și Xavier Dupuis, Publications de la Sorbonne, Paris, 1999, p. 265-294.

Idem, *L’armée de la Mauritanie Tingitane*, „MEFR”, 110-1, 1998, p. 193-242.

Idem, *L’implantation militaire romaine en Maurétanie Tingitane*, „L’Africa romana”, IV, 1986, p. 31-78.

Idem, *Recherches sur le bassin du Sebou (Maroc)*, „CRAI”, 130-4, 1986, p. 633-661.

Reddé, Michel, *Le paysage de la route*, în „La route de Myos...”,

Idem, *Mare Nostrum: les infrastructures, le dispositif et l’histoire de la marine militaire sous l’Empire romain*, École Française de Rome, Roma, 1986.

Redon, Bérangère, Faucher, Thomas, *Samut Nord. L’exploitation de l’or du désert Oriental à l’époque ptolémaïque*, Institut français d’archéologie orientale, Cairo, 2020.

Rengen, Wilfried van, *A New Paneion at Mons Porphyrites*, „Chronique d’Égypte”, 70, 1995, p. 240-245.

Rhorfi, Abdellatif, *Les traits majeurs de l’immigration romaine en Tingitane*, în „L’Africa romana. Mobilità delle persone e dei popoli, dinamiche migratorie, emigrazioni ed immigrazioninelle province occidentali dell’Impero romano. Atti del XVI convegno di studio (Rabat, 15-19 dicembre 2004)”, coord. de Aomer Akerraz *et alii*, Roma, 2006, p. 383-401.

Idem, *La Pax Romana en Tingitane et les conditions de sa permanence aux trois premiers siècles ap. J.-C.*, în „L’Africa Romana. Ai confini dell’Impero: contatti, scambi, conflitti”, coord. de Mustapha Khanoussi, Paola Ruggeri și Cinzia Vismara, Roma, 2004, p. 547-566.

Richard Talbert, *Worldview reflected in Roman military diplomas*, în „Vermessung der Oikumene”, coord. de K. Geus, M. Rathmann, Berlin, De Gruyter („Topoi”, 14), p. 163-170.

Ritterling, Emil, *Legio*, „RE”, XII (2), col. 1186-1837.

Rizakis, Athanase, *La diffusion des processus d'adaptation onomastique : les Aurelii dans les provinces orientales de l'Empire*, in „Les noms de personnes dans l'Empire romain”, coord. de Monique Dondin-Payre, Bordeaux, 2011, p. 253-262.

Robert L. Dese Jr., *Variation in Roman Administrative Practice: The Assignments of Beneficiarii Consularis*, „ZPE”, 116, 1997, p. 288-292.

Robert, Louis, *Noms indigènes dans l'Asie-mineure gréco-romaine*, I, Maisonneuve, Paris, 1963.

Roller, Duane W., *The World of Iuba II and Kleopatra Selene*, Routledge, New York, 2003.

Idem, *Topografia e archeologia dell'Africa romana*, Società editrice internazionale, Torino, 1970.

Romanis, Federico de, *Cassia, cinnamomo, ossidiana. Uomini e merci tra oceano Indiano e Mediterraneo*, Bretschneider, Roma, 1996.

Idem, *The Indo-Roman Pepper Trade and the Muziris Papyrus*, Oxford University Press, 2020.

Rossi, Lino, *Trajan's column and the Dacian wars (Aspects of Greek and Roman life)*, Cornell University Press, New York, 1971.

Roth, Jonatan, *The Size and Organization of the Roman Imperial Army*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte”, 43 (3), 1994, p. 346-362.

Roxan, Margaret, *The Auxilia of Mauretania Tingitana*, „Latomus” 32, 4, 1973, p. 838-855.

Eadem, *The Hierarchy of the Auxilia. Promotion prospects in the Auxilia and work done in the last twenty years*, in „La hiérarchie (Rangordnung) de l'armée romaine sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon (15-18 septembre 1994)”, coord. de Yann Le Bohec, Édition De Boccard, Paris, 1995, p. 139-146.

Ruiu, Maria Antonietta, *La cohors II Sardorum ad Altava*, „L’Africa Romana”, XV, 2, p. 1415-1432.

Ruscu, Dan, *Provincia Dacia în istoriografia antică*, Nereamiae Napocae, Cluj-Napoca, 2003.

Russu, Ion I., *Daco-geții în Imperiul Roman*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980.

Idem, *Les Costoboces*, „Dacia”, XIV, 1959, p. 341-352.

Idem, *Miscellanea Dacica*, „AISC”, 11, 1946-1947, p. 398-415.

Idem, *Onomasticon Daciae. Numele de persoană în inscripții ale provinciei*, „AISC”, 4, 1941-1943, p. 186-233.

Idem, *Tracii în Dacia Romană*, „AMN”, IV, 1967, p. 85-105.

Saddington, Denis B., *The Development of the Roman Auxiliary Forces from Caesar to Vespasian*, University of Zimbabwe, Harare, 1982.

Idem, Classes. *The Evolution of the Roman Imperial Fleets*, în „A Companion to the Roman Army”, coord. de Paul Erdkamp, Blackwell, Oxford, 2014, p. 201-217.

Salama, Pierre, *Ala Miliaria*, „EB”, 3, 1986.

Idem, *Le réseau routier de l’Afrique romaine*, „CRAI”, 92-3, 1948, p. 395-399.

Idem, *Les déplacements successifs du limes en Maurétanie césarienne (essai de synthèse)*, în „Akten des XI. Internationalen Limeskongresses, Szekesfevar 1976”, coord. de Jenő Fitz Budapesta, 1977, p. 577-595.

Idem, *Les voies romaine du l’Afrique du Nord*, Imprimerie officielle du gouvernement general de l’Algerie, Alger, 1951.

Šašel, Jaro, *[]arius []iscus, Celeiensis*, „ZPE”, 52, 1983, p. 175-182.

Sauret, M., *Sur des ruines voisines de Constantine*, „BACTHS”, 1888, p. 137-138.

Idem, *Autonomy and tribute: mountain and plain in Mauretania Tingitana*, „Revue des mondes musulmans et de la Méditerranée”, 41-42, 1986, p. 66-89.

Shaw, Brent D., *Soldier and society. The army in Numidia*, „Rivista internazionale per la storia economica e sociale dell'antichità”, vol. 2.1, 1983, p. 133-159.

Idem, *Who are you? Africa and Africans*, în „A companion to Ethnicity in the Ancient Mediterranean”, coord. de Jeremy McInerney, Wiley Blackwell, Oxford, 2014, p. 527-540.

Sheehan, Peter, *The Roman fortress of Babylon in Old Cairo*, în „Archaeological research in Roman Egypt”, coord. de Donald M. Bailey, Ann Arbor, Michigan, 1996, p. 95-97.

Sidebotham, Steven E., Hense, Martin, Nouwens, Hendrikje, *The Red Land: The Illustrated Archaeology of Egypt's Eastern Desert*, Cairo Press, Cairo, 2008.

Sidebotham, Steven E., Zitterkopf, Ronald E., *Routes through the eastern Desert of Egypt*, „Expedition”, 37(2), p. 39-52.

Idem, *From Berenike to Koptos : Recent Results of the Desert Route Survey*, „Topoi. Orient-Occident”, Supplément 3, 2002, p. 415-438

Idem, *Roman Economic Policy in the Erythra Thalassa 30 B.C.-A.D. 217*, „Mnemosyne”, Suppl. 91, Brill, 1986.

Sigman, Marlene, *The Romans and the Indigenous Tribes of Mauritania Tingitana*, „Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte”, 26, 1977, p. 415-439.

Spaul, John, *Governors of Tingitana*, „AA”, 30, 1994, p. 236.

Idem, *Cohors*, BAR, Londra, 2000.

Speidel, Michael A., *Recruitment and Identity. Exploring the Roman Soldiers' Homes*, „Revue internationale d'histoire militaire ancienne”, 6, p. 35-50.

Speidel, Michael P., *A thousand Thracian Recruits for M. Tingitana*, „AA”, 11, 1977, p. 167-173.

Idem, *Ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, în „Memoriam Constantini Daicoviciu”, coord. de Hadrian Daicoviciu, Cluj, 1974, p. 375-379.

Idem, *Centurions and Horsemen of Legio II Traiana*, „Aegyptus”, 66, 1, 1986, p. 163-168.

Idem, *Emperor Hadrian's speeches to the African army: a new text*, Verlag des Römisch-Germanischen Zentralmuseums, Mainz, 2006.

Idem, *Nubia's Roman Garrison*, în „ANRW”, II.10.1, p. 767-798.

Idem, *Numerus or ala Vocontiorum at Palmyra?*, „Roman Army Studies”, I, p. 167-171.

Idem, *Numerus Syrorum Malvensium. The Transfer of a Dacian Army Unit to Mauretania and its Implications*, „Dacia”, 17, 1973, p. 169-177.

Idem, *Outpost duty in the Desert. Building the Frot at Gholaiia (Bu Njem, Libya)*, „AA”, 24, 1988, p. 99-102.

Idem, *Palmyrenian Irregulars at Koptos*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists”, 21 (1), 1984, p. 221-224.

Idem, *Pedites Singulares Pannonici in Mauretania*, „American Journal of Philology”, 93(2), 1972, p. 299-305.

Idem, *Riding for Caesar. The Roman emperors' horse guards*, Harvard University Press, Londra, 1994, p. 68-70.

Idem, *The singulares of Africa and the Establishment of Numidia as a Province*, „Historia”, 22, 1973, p. 125-127.

Idem, *The suicide of Decebalus on the Tropaeum of Adamklissi*, „Revue Archéologique”, Nouvelle Série, 1, 1971, p. 75-78;

Stein, Arthur, *Die Präfekten von Aegypten in der römischen Kaiserzeit*. A. Francke, Berne, 1950.

Strassi Zaccaria, Silvia, *L'editto di M.Sempronius Liberalis*, Bernardo, Trieste, 1988.

Strobel, Karl, *Die Jahre 117 bis 119 n. Chr., eine Krisenphase der römischen Herrschaft an der mittleren und unteren Donau*, in, „Studien zur Alten Geschichte. Festschrift S. Lauffer”, coord. de Hansjorg Kalcyk, Brigitte Gullath, Andreas Graeber, Roma, 1986, p. 905-967.

Suceveanu, Alexandru, *Observations sur la stratigraphie des cités de la Dobrogea aux IIe –IVe siècles à la lumière des fouilles d’Histria*, „Dacia”, N. S. 13, 1969, p. 329-366.

Swanson, John T., *The Myth of Trans-Saharan trade during the Roman era*, „The International Journal of African Historical Studies”, 8 (4), 1975, p. 582-600

Syme, Ronald, *Journeys of Hadrian*, „ZPE”, 73, 1988, p. 159-170.

Idem, *Notes sur la legion IIIa Augusta*, „REA”, 38-2, 1936, p. 182-190.

Idem, *Sallust*, University of California Press, Berkeley, 1964.

Idem, *The wrong Marcius Turbo*, „JRS”, LII, 1962, p. 87-96.

Szabó, András, *Interprex Dacorum - commentarioli ad RIU 590*, „EN”, 24, 2014, p. 153-156.

Thomasson, Bengt E., *Die Statthalter der römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diocletianus*, C.W.K. Gleerup, Lund, 1960.

Idem, *Fasti Africani. Senatorische und ritterliche Amtsträger in den römischen Provinzen Nordafrikas von Augustus bis Diokletian*, Paul Aströms Förlag, Stockholm, 1996.

Thompson, Dorothy, *Laying the foundations for Roman Egypt*, in „Roman Egypt. A History”, coord. de Roger S. Bagnall, Cambridge University Press, New York, 2021, p. 1-45.

Thouvenot, Raymond, *Les incursions des Maures en Bétique sous le règne de Marc-Aurèle*, „REA”, 41-1, 1939, p. 20-28.

Idem, *Encore deux diplome militaires du Maroc*, „CRAI”, 93, 4, Paris, 1949, p. 332-337.

Idem, *Le géographe Ptolémée et la jonction terrestre des deux Maurétanies*, „REQ”, 64, 1-2, 1962, p. 82-88.

Tjäder, Jan-Olof, *Die nichtliterarischen lateinischen Papyri Italiens aus dem Zeit 445-700*, Lund, 1955.

Tomaschek, Wilhelm, *Die alten Thraker. Eine ethnologische Untersuchung*, Viena, 1894.

Tomber, Roberta, *Indo-Roman Trade. From Pots to Pepper*, Duckworth, London, 2008.

Török, László, *Between Two Worlds: The Frontier Region between Ancient Nubia and Egypt 3700 BC- 500 AD*, Brill, Leiden, 2009.

Idem, *Geschichte Meroes. Ein Beitrag über die Quellenlage und den Forschungsstand*, în „ANRW”, II.10.1, p. 107-342.

Toutain, Jules, *Inscriptions de Tunisie*, „MEFR”, 13, 1893, p. 419-459.

Trousset, Pol, *L'image du nomade saharien dans l'historiographie antique*, „Production pastorale et société”, 10, 1982, p. 97-105.

Idem, *Recherches sur le limes Tripolitanus du Chott-el-Djerid à la frontière tuniso-libyenne*, „EAA”, 1974, 2.

Idem, *Signification d'une frontière : nomades et sédentaires dans la zone du limes d'Afrique*, în „Roman Frontier Studies 1979 (12th International Congress of Roman Frontier Studies)”, coord. de W. S. Hanson, L. J. F. Keppie, BAR International Series, Oxford, 1980, p. 931-942.

Tudor, Dumitru, *Istoria Sclavajului în Dacia Romană*, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, București, 1957.

Turner, Paula J., *Roman Coins from India*, Routledge, London, 1989.

Idem, *Aedemon, Lusius Quietus and the Baquates. Ties of Resistance and Cooperation*, „Mnemosyne”, 66(4-5), 2013, p. 708-733.

Varga, Timea, *The Religion of the Dacians in the Roman Empire*, în „The Dacians in the Roman Empire. Provincial Constructions”, coord. de Sorin Nemeti et alii, Mega Publishing House, Cluj-Napoca, 2019.

Premerstein, Anton von, *Das Attentat der Konsulare auf Hadrian im Jahre 118 n-Chr.*, Dieterich sche Verlagsbuchhandlung, Leipzig, 1908.

Vondorpe, Katelijn, *City of Many a Gate, Harbor of Many a Rebel. Historical and Topographical Outline of Greco-Roman Thebes*, în „Hundred-Gated Thebes. Acts of a Colloquium on Thebes and the Theban Area in the Graeco-Roman Period”, coord. de S.P. Vleeming, Leiden, 1995, p. 203-239.

Vulpe, Radu, Barnea, Ion, *Din istoria Dobrogei*, Editura Academiei Române, București, 1968.

Wade, Donald W., *Some Governors of Dacia: A Rearrangement*, „Classical Philology”, 64 (2), 1969, p. 105-107.

Weiß, Peter, *Ausgewählte neue Militärdiplome. Seltene Provinzen (Africa, Mauretania Caesariensis), späte Urkunden für Prätorianer (Caracalla, Philippus)* „Chiron”, 32, 2002, p. 491-543.

Idem, *Militärdiplome für Moesia (Moesia, Moesia Superior, Moesia Inferior)*, „Chiron”, 38, p. 267–316.

Idem, *Militärdiplome und Reichgeschichte: der Konsulat des L. Neratius Proculus und die Vorgeschichte des Partherkriegs unter Marc Aurel und Lucius Verus*, în „Herrschen und Verwalten. Der Alltag der römischen Administration in der Hohen Kaiserzeit”, coord. de Rudolf Haensch, Johannes Heinrichs, Köln, 2007, p. 162-167.

Idem, *Neue Militärdiplome*, „ZPE”, 117, 1997, p. 227-268.

Idem, *Statthalter und Konsulndaten in neuen Militärdiplomen*, „ZPE”, 171, 2009, p. 231-252.

Idem, *Weitere Militärdiplome für Soldaten in Mauretania Tingitana aus dem Balkanraum*, „ZPE”, 162, 2007,

Wessely, Carl, *Textus Graeci papyrorum qui in libro „Papyrys Erzherzog Rainer. Führer durch die Ausstellung Wien 1894“ descripti sunt*, „Studien zur Paleographiue und Papyruskunder“, XX, 1921.

Whitcomb, Donald, *Quseir al-Qadim and the Location of Myos Hormos*, „Topoi. Orient-Occident“, 1996, 6-2, p. 747-772.

Wille, Günther, *Musica romana: Die Bedeutung der Musik im Leben der Römer*, P. Schippers, Amsterdam, 1967.

Wilmott, Tony, *Cohors I Aelia Dacorum: A Dacian Unit on Hadrian Wall*, „AMN“, 38, 2001, p. 103-122.

Wilson, Andrew, *The Mediterranean Environment in Ancient History: Perspectives and Prospects*, in „The Ancient Mediterranean Environment between Science and History“, coord. de William V. Harris, Leiden, 2013, p. 259-276.

Yahiaoui, Nora, *Les Confins occidentaux de la Maurétanie Césarienne*, Sciences de l'Homme et Société, Ecole pratique des hautes études - EPHE PARIS, 2003, p. 115-125.

Young, Gary K., *Rome's Eastern Trade. International Commerce and Imperial Policy, 31 BC-305 AD*, Routledge, London and New York, 2001.

Zaba, Zbynek, *The Rock Inscriptions of Lower Nubia*, Praga, 1974.

Ziolkowski, John, *The Roman Bucina: A Distinct Musical Instrument?*, „Historical Brass Society Journal“ XIV, 2003, p. 31-58.